

48 Ft

„Az »ünnepe« utáni időszakban a szükségesképpen kialakuló Demokrata Gazdasági Közösség mellett, arra építve jön létre majd a *kelet-európai társulások* különböző kombinációkban összefogott *társulása, ill. konfederációja* – politikai, kulturális, tudományos és védelmi szövetsége. E térségben a szabad országok önkéntes társulásukkal így fogják meghatározni sorukat (az Adriától a Caendes-Oceánig), és ezáltal az egész világ további jövőjét is.

Kelet-Európa nem fog bárcsodélni a TÖKÉS EUROPAÁRA menetelni, hanem saját fejlődését biztosító és megateremtette ÚJ VILÁG felé indul.”

BUDAI SÁNTHA JÁNOS

*Kelet-európai változások
(múlt, jelen, jövő)*

NÉGY ESSZÉ

Z-füzetek/54

BUDAI SÁNTHA JÁNOS

***Kelet-európai változások
(múlt, jelen, jövő)***

NÉGY ESSZÉ

BUDAPEST

Z-füzetek/54

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© Budai Sántha János

„Az »ünnep« utáni időszakban a szükségképpen kialakuló Demokratikus Gazdasági Közösség mellett, arra épülve jön létre majd a *kelet-európai társadalmak* különféle kombinációkban összefogott *társulása, ill. konfederációja* — politikai, kulturális, tudományos és védelmi szövetsége. E térségben a szabad országok önkéntes társulásukkal így fogják meghatározni sorsukat (az Adriától a Csendes-Óceánig), és ezáltal az egész világ további jövőjét is.

Kelet-Európa nem fog házicselédnek a TŐKÉS EURÓPÁBA menetelni, hanem saját fejlődését biztosító és magateremtette ÚJ VILÁG felé indul.”

Letölthető:

[[PDF formátumban](#)] [[EPUB formátumban](#)]

Előszó

Négy kisebb írást gyűjtöttem össze egy csokorba, és ezennel átnyújtom a Tisztelt Olvasónak, Ezek eredetileg az Ezredvég c. folyóirat számára íródtak, az első kettő 1992-ben, a harmadik 1993-ban már meg is jelent.

Ezúttal kisebb stilisztikai javításokat és apróbb módosításokat végeztem rajtuk. Bizonyos ismétlődések szembeűnnek majd. Ezek abból erednek, hogy az egyes írások önállóak, nem cikksorozatként készültek. Ugyanakkor az alapvető összefüggések többszöri ismétlése, más-más oldalról való megközelítése szándékaimmal is összhangban áll, fontosságuk miatt.

Budapest, 1995. február

Egy korszakváltás tanulságai

Világtörténelmi korszakváltás korát éljük. Lezárult egy szakasz az összemberi fejlődésben: a Szovjetunió megszűnése a köztulajdon egyfajta kelet-európai kísérletének végét és egy merőben új periódus kezdetét jelenti. Bár természetesen a felszín bonyolult és zavaros, sok részlet nem ismerhető, mégis ezen új helyzetben szükséges és jogos számot vetni a most véget ért „múlttal”; a lényegre, az általánosra koncentrálva, törvényszerűséget keresve a jelenségek kusza halmaza mögött.

A valóság ezen váratlan (?) és robbanásszerű „kisiklása” minden bizonnyal súlyos hatással lesz az eszmékre, az elméletek re is, és az új tapasztalatok új felismeréseket és új következtetéseket szülnek, a régi fogalmak új tartalmakkal gazdagodnak, illetve új fogalmak veszik át a múltbeliek helyét. Most van itt az ideje egyes régi nézetek elavulásának, annak, hogy egyes korábbi sztereotípiák végleg tarthatatlanná legyenek.

A kelet-európai ún. „létező szocializmus” története lényegét tekintve a Szovjetunió története, így ha azt áttekintjük, valójában ezzel is szembenézünk. Nem mintha nem lennének tisztában a különbözőségekkel; de minden józan elme tudja, hogy a kelet-európai „népi demokráciák” mégiscsak egy kényszerpályán mozgó bolygórendszert alkottak a „szovjet Nap” körül a történelmi egymásutániságot, a méreteket, a katonai erőt, a befolyásolás centrumát tekintve.

Hogy a kép, ha hézagos is, de mégis teljes legyen, vissza kell nyúlnunk a kezdetekhez. Fel kell idéznünk a világháborúkat, amelyek a polgári (tőkés) társadalom globálissá válásával, a nyersanyagokért és piacokért való konkurenciaharc végső formáiként kilátástalan nyomorba döntötték a kizsarolt szegényebb országok, a „periféria” néptömegeit. Ott pedig, ahol az elégedetlenség népmozgalommá tudott szerveződni, az egyedüli kiútnak látszó köztulajdoni jövő birtokbavételéért kirobbantak a szociális forradalmak. A fennálló tőkés renddel folytatott elkeseredett század eleji küzdelemben azonban egyedül csak az oroszországi hatalomváltás bizonyult tartósnak, a birodalmi méretei és erőforrásai révén, és mert képes volt eljutni a többségi legitimitációig.

A Szovjetunió története három fő szakaszra osztható:

Az első 1917-től a húszas évekig, a második az ötvenes évekig, a harmadik pedig napjainkig tartott.

Az első szakasz az éhező és békére vágyó tömegek háborúellenes forradalmának időszaka, amikor is a többség akaratát kifejezve és általa támogatva új hatalom született. Ekkor a nép aktív, cselekvő részese volt a politikai fordulatnak, nélküle, ellenére tenni semmit nem lehetett. Mint minden társadalmi-politikai forradalom, ez is a tömegek közvetlen akaratára épült, tehát demokratikus volt, mert a nép részt vett a döntésekben, és maga vállalta annak kockázatát is. Amikor pedig az egész tőkés világgal szemben kellett megvédeni saját forradalmát, ott volt a „gáton”. Így látszik annak a célzatos állításnak hamissága, amely az egészet valamiféle blankista puccsként könyveli el. Hiszen a hatalmat nem megszerezni, de mindig megtartani nehezebb, és a polgári Rend külső és belső reakciójával szemben csak dolgozni és harcolni is hajlandó tömegekkel lehetett győzni.

Ugyanakkor az elhúzódó háborús helyzet, a szűkösség elsősorban a német „hadikapitalizmus” mintájára fokozatosan „hadi-kommunizmust” kényszerített ki, amelyben, mint minden háborúban, az egyéni szabadság elkerülhetetlenül csak korlátozott lehetett. Ez a kényszerű korlátozottság később meghatározó szerepet játszott a második szakasz sajátosságaiban, és átmenetet alkotott a két időszak között.

A második szakaszt szükségszerű és történelmileg indokolt katonai despotizmusnak, adekvát szociális diktatúrának nevezhetjük. Akik pedig ennek hallatára farizeus módon égre emelik szemeiket, azokat emlékeztetnünk kell arra, hogy a történelem tanulsága szerint, éppen a régi tulajdonosok ellenállása miatt, a nagy forradalmak, a nagy tulajdonváltások eredményeit megtartani, az új tulajdoni viszonyokat megizmosítani, megszokottá, mindennapivá tenni mindig csak erőszakkal lehetett. Így született meg a tőkés uralma a véres cromwelli diktatúra idején Angliában, és így alakult ki a francia kapitalizmus a napóleoni katonai despota zsarnoksága alatt. Ez az időszak még a hatalomra került tőkés számára sem volt a szabadság, egyenlőség és testvériség időszaka, hanem éppenséggel a személyi szabadság nyers és kíméletlen korlátozása, éppen a tőkés osztály hatalmának meggyökereztetése érdekében. (Megjegyzés: Minden osztálytársadalom egy osztály uralma más osztályok felett. Az osztály tagjainak részvétele a hatalomban lehet kiterjedtebb: demokratikus, és lehet korlátozottabb : diktatórikus, ahol az osztályérdeket egy szűk csoport képviseli; A hatalom más osztályokkal szemben is működhet engedékenyebb, demokratikusabb, illetve élnyomóbb, diktatórikusabb formában. Vagyis minden osztálytársadalomban,

bizonyos arányban egyszerre van jelen a diktatúra és demokrácia, ugyanakkor egyikük dominanciája alapján beszélünk Diktatúráról vagy Demokráciáról. Mindkettő lehet történelmileg szükségszerű, adekvát, illetve szükségtelen, inadekvát, amit végső soron a tömeges él-fogadottság, a legitimitáció minősít. A diktatúra az új társadalom kezdetein, illetve a fennálló társadalom végveszélye esetén szükségszerű. Ez utóbbira példa a fasizmus, amely az adott térségben a tőkés osztály hatalmát volt hivatva megmenteni.)

Oroszország esetében arra is utalni kell, hogy minden új történelmi korszak, minden új tulajdonforma csak a közvetlen megelőző korszak anyagi és tudati bázisára épülhet. Ezért nem nőhetett ki a polgári világ közvetlenül pl. az Antikvitásból, és nem támaszkodhatott annak termelési szintjére, eszközeire, módszereire. A tőkés társadalmat csakis a feudális termelőképeség alapozhatta meg, másrészt a feudalizmusból csak kapitalizmus születhetett, mert az előző keretében a rá következő tőkés forma csírái jöttek létre.

Emellett a történelem azt is bizonyítja, hogy minden új tulajdonforma, bár első elemei a régi és még uralkodó korszak klasszikus centrumában bontakoznak ki először, de kezdetben csakis a fennálló forma perifériáján tud áttörni, képes önálló életet élni, miként a polgárság a spanyol feudális világhatalom a-k-kori peremvidékén, a reneszánsz Itáliában. Ennyiben a fejlett tőkés Nyugat perifériáján fekvő Orosz Birodalom új társadalmi kísérlete racionális történelmi analógiája a korabeli Itáliának, bár itt a hűbéri és faluközösségi maradványok, és nem utolsósorban az eredeti tőkefelhalmozás elmaradottsága a második szakaszt a fogyasztás rovására az erőltetett felhalmozás időszakává is változtatták, meghosszabbítva ezáltal annak életidejét is. A specifikum itt abban is megjelent, hogy a védelmi szükségletek által feszített tőkeakkumulációt csakis belső erőforrásokból finanszírozhatták, szemben a klasszikus tőkefelhalmozással, ahol is részben gyarmatok (pl. francia, angol), részben háborúk és annexiók (pl. német, USA, japán) biztosították a külső erőforrás bevonását. Ugyanakkor történelmi tény, hogy erőltetett tőkefelhalmozást demokratikusan elvégezni lehetetlen; az átlagember nem hajlandó a bőséges ebéd helyett erőművet választani. És mégis ez a szakasz Oroszországban a fanyalgók bosszúságára és a tudatos hamisítások ellenére a többség szemében elfogadott volt. (Ugyanis csak a mesék birodalmában lehet évtizedekig fenntartani egy politikai hatalmat, ha a tömegek azt eleve elutasítják.) Bizonyítja a legitimitációt az is, hogy a német megszállás régiójában a polgári restauráció lehetősége nem kapott népi támogatást. Nem kapott, mert az átlagember az időszak egészét tekintve jobban élt, mint korábban, azelőtt ismeretlen szociális biztonság jött létre, tömegessé vált az egészségügyi és kulturális ellátás korábbinál magasabb szintje. Egy oroszországi tőkés felhalmozási folyamait, a tömegek drasztikus elnyomórával, szociális, egészségügyi és kulturális lepusztulásával járt volna együtt (lásd: India, Dél-Amerika stb.).

A fogyasztás megsarcolásával kiépült egy szuperhatalmi ipari bázis (globális jelentőségű hadászati, később nukleáris, űrtechnikai iniciatívákkal), amelyre támaszkodva az új társadalom megnyerte a világtörténelem legnagyobb háborúját. Vagyis e második szakasz annyiban teljesítette történelmi feladatát, hogy létrehozta a tőkés színvonalú anyagi-termelési potenciált. Felhalmozta azt a termelő tőkét, amely mint minimális feltétel, a közösségi tulajdon kibontakozásához nélkülözhetetlenül szükséges. Mindezt azonban mérhetetlen áldozatok árán; és itt nem csupán az egyéni és közösségi fogyasztás visszafogásáról van szó, hanem az „ázsiai” hagyományok konzerválásáról a militáns regula kényszerzubbonyában: az alattvalói alázatról, a szolgálattelküvésről, a beletörődésről, a kiszolgáltatottságról. A tömegeket, képviselő bürokratikus apparátus a tulajdon olyan mérvű állami centralizációját építette ki, amelyben az átlag egyén csak végrehajtó szerephez juthatott, elvesztve ellenőrzését a végrehajtó centrum felett. A központosított hatalom minimális helyet sem adott az autonóm szerveződés-

seknek, és az óázsiai közösségek patriarchátusának mintájára hierarchikus függések pókhálója fonta be a társadalmat, teret engedve az önkény embertelenségének. Ez pedig tragikus következményekkel járt a következő szakaszban, ahol a nagy erőfeszítések árán létrejött tőkés termelőképeséget szuverén egyének közösségei által kellett volna birtokba venni.

Természetesen nem volt ez másképp a kelet-európai „bolygórendszer” kisebb országaiban sem. A keletnémet és cseh területeken az újjáépítéssel készen adódott a tőkés szintű termelési potenciál. De mivel itt nem perifériáról van szó, a szovjet mintát eleve hibás adaptációként vezették be, és így a legitimitációt csak külső „rásegítéssel” biztosíthatták. A köztulajdon itt, mint a tőkés centrum részében, történelmileg nem volt időszerű.

A már félperifériális magyar és lengyel térségben pedig, ahol az ötvenes évekre állt elő a tőkének megfelelő termelőképeség, egy „európaibb” köztulajdoni modell sokkal szélesebb elfogadottságot érhetett volna el, annak ellenére, hogy az itteni előző konzervatív-keresztény rendszer legitim volt, és csak külső erő tudta megdönteni.

A „létező szocializmus” ázsiai szárnyában, ahol ma is tart a jelzett második, a felhalmozási szakasz, remélhetőleg felhasználják a súlyos történelmi tapasztalatokat, és nem bénítják meg az egyének autonóm szerveződéseit, hogy azok majd kellő időben, ha előállt egy átlagos tőkés színvonalú termelőképeség, valódi köztulajdonosokká válhassanak.

Áttérve most a harmadik szakaszra, amelyet adekvát diktatúrának minősíthetünk, mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a történelmi meg nem felelése okozta bukását. Miben nyilvánult meg ez az inadekváció? Elsősorban abban, hogy bár a második szakasz (betöltve ebbéli történelmi szerepét) felhalmozta azt a termelő potenciált, amin a valódi, demokratikus közösségi tulajdon már kiépülhetett volna, azonban a bürokratikus hatalom az állami tulajdon formájában továbbra is saját kezében koncentráta a termelési döntéseket, ezáltal fenntartva hatalmi diktatúráját is. És bár az uralmi módszerek változtak, finomodtak, a represszió csökkent, a diktatúra „puhává” vált, azonban a hatalmas történelmi esély elmulasztódott; nevezetesen az, hogy a dolgozók (az ipari és agrár, a fizikai és szellemi munkások, az alkalmazottak) közösségei vegyék kezükbe a tulajdont, hogy maguk szabják meg a termelés szervezetét, hogy nagyobb közösségekbe egyesülve ellenőrzésük alatt tartsák a gazdaság és ezen keresztül a politika felső mezőit is.

A szabadság egyenlő a tulajdonnal: csak a tulajdonos egyén szabad. A társadalmi újratermelésben való aktív részvétel nem más, mint döntési részvétel az erőforrások elosztásában (allokációjában), és részvétel a tulajdon eredményének élvezetében. Csak ez szabadíthatja fel a kor technikai szintjén az egyént mind a közvetlen, természeti, mind a közvetett, társadalmi béklyók alól. Csak a tulajdon ad garanciát a létbiztonságra, autonóm létezésre, egzisztenciális függés helyett. Csak a tulajdon szabadítja fel az egyénekben az újítás, a permanens változtatás ösztönét, a dolgok jobbátételének aktív igényét. A valóságos közösségi tulajdon azáltal teszi szabaddá az egyes embert, hogy mindenkit résztulajdonossá tesz; míg a magántulajdon a többség tulajdonból való kizárását, a többségi nem-tulajdonost, a kiszolgáltatott, másoktól függő egyének tömegét jelenti. De hasonló a túlsúlyos állami tulajdon is, amely absztrakt, közvetített köztulaj doniságával, döntéseinek és eredményeinek a vezetők általi kisajátításával csupán elvont szabadságot (egyfajta szociális biztonságot) nyújt az „alattvalóknak”, de nem ad teret az átlagegyén döntési részvételének, és ezáltal a termelés tömeges megújításának. A centralizált állami tulajdon az erőltetett felhalmozás, az extenzív gazdaság, a háború, a diktatúra tulajdonformája, nem pedig a demokratikus közösségi termelésé (amely persze egyáltalán nem zárja ki a társadalmi

méretű szabályozást, sőt).

Az új tulajdonformák történelmi szükségszerűségének és egyben történelmi létjogosultságának az a lényege, hogy a megelőző forma termelési bázisa új viszonyok közé kerülve magasabb termelékenységet biztosít a korábinál. Vagyis a lényeg a termelés és ezáltal a kultúra szintjének emelkedése, újabb és újabb társadalmi formák által. A „létező szocializmus” harmadik szakaszának a történelmi szerepe tehát az lett volna, hogy a második szakaszban létrehozott tőkés szintű termelőerőket már jórészt demokratikus köztulajdoni formában működtesse, és hogy ezáltal soha nem látott tudományos-gazdasági-kulturális fejlődési „robbanást” indítson el. Történelmi feladata az lett volna, hogy áttérjen az intenzív fejlődési szakaszra, felhasználva és adaptálva a polgári társadalom és gazdaság termelési, politikai, kulturális eredményeit is a tőkés termelékenység meghaladásához.

Ehelyett konzerválódott a múlt, és ennek következtében beprogramozódott a bukás. Hiszen beigazolódott, hogy a tőkés szintű termelő bázis vagy csak tőkés magántulajdon, vagy csak reális közösségi tulajdon formájában működtethető intenzíven és versenyképesen, centralizált állami formában nem (pl. magyar szövetkezeti agrártermelés világszintje és az állami ipar versenyképtelensége). Ez azzal függ össze, hogy a döntéshozó és a megújításban permanensen érdek-elit tulajdonosok eltérő mennyisége a társadalmi újratemelés más-más minőségi szintjeit testesíti meg. Ha pl. egy tőkés szintű gazdaságban sok millió valódi tulajdonos vesz részt a döntésekben, és számon kéri a vezetők döntéseit, úgy a fejlesztő (iniciatív) és elosztó (allokáló) döntések nagyobb száma folytán a (kornak megfelelő integrációval) a döntések eredője eredményesebb, mintha csak pár ezer tulajdonos (tőkés) döntene (még ha feltételezzük is a szervezett formát). Ugyanakkor viszont egy szűkkörű „tervezési” apparátus döntései a tőkés osztályénál szükségképpen rosszabb eredményekhez vezetnek. Itt egyszerűen a nagy számok törvényéről van szó, ami a köztudatban úgy él, hogy több szem többet lát, több fej többet tud.

Közvetlenül innét ered tehát az egyoldalú köztulajdon! kísérlet európai összeomlása: mivel a központosított állami tulajdon nem képes áttérni az intenzív szakaszra, a „létező szocializmus” a fejlett tőkével szembeni termelékenységi versenyben eleve vesztes lehetett csak a harmadik szakasz feltételei közt, ahol a tulajdonosi újítókészség és a minőség az elsődleges, nem a felhalmozás mennyisége. (Ez az alapja a kifulladásnak mind a fegyverkezési versenyben, mind a világpolitikai pozícióharcban.)

Mármost az a kérdés, hogy milyen közvetlen vagy távolabbi okai voltak a centrális állami tulajdon és a diktatórikus hatalom fennmaradásának? Előljáróban leszögezhetjük: Az kétségtelen, hogy egy demokratikus köztulajdoni változás is traumatikus lett volna, hogy a diktatúrát gyakorló bürokrácia csak társadalmi nyomásra, népi mozgalmak hatására változtatott volna politikáján, annál is inkább, mert a változás a korábbi vezető elit leváltásával lett volna egyenlő. A közvetlen ok tehát itt található: a vezető réteg ellenérdekeit volt a változásban, hiszen hatalma és elitelőnyei forogtak kockán. Másrészt viszont már a kezdeteknél jelenlevő és később is fennálló külső fenyegetettség társadalmi méretű hadi fegyelmet követelt, ami ötvöződve a kelet-európai konzervatív történelmi hagyományokkal, nagyban hozzájárult annak a politikai rendszernek kialakulásához és tartós fennmaradásához, amelyben nem szerveződhetek demonstratív erővé a köztulajdon népmozgalmak. Így a vulgarizált ideológiával szemben sem alakultak ki olyan elméleti bázisok, amelyek felismerték és világosan megfogalmazták volna az új történelmi szükségleteket, illetve a változtatás elodázásának következményeit. A hatalmi bürokrácia pedig, bár egy bizonyos ponton már rádöbbsent a meglevő helyzet további tarthatatlanságára, uralmát úgy próbálta

ezután is fenntartani, hogy továbbra is meggátolta a demokratikus köztulajdon létrejöttét, és a centralizált állami tulajdon, valamint a tőkés magántulajdon történelmileg abszurd, terméketlen elegyével kísérletezett (kelet-európai új mechanizmusok). Az eredmény: mindkét oldal negatívumai halmozódtak fel. A rés szakadékká mélyült, a növekedés megállt, a pangást gazdasági, társadalmi, morális, majd politikai, illetve legitimációs válság követte. A vezető réteg egyre nagyobb csoportjai menekültek a polgári értékrendhez, és az elitek kompromisszumát megkötve maguk váltak a tőkés restauráció előkészítőivé, ami a Szovjetunió politikai-hatalmi szféráiban (a kelet-európai kisebb országokat követően) „rendben” meg is kezdődött.

A történelem ítéletet mondott, és az ítélet a pusztulás volt. Olyan új társadalomra, amely a termelékenységi versenyben csődöt mond, nincs szükség, és ha azt alulról szerveződő népmozgalmak nem tudták megdönteni, az ítéletet a történelem a jobb-oldallal hajtatta végre. Tőkés restaurációra volt szükség ahhoz, hogy a köztulajdon túlhaladottá vált diktatúrája megszűnjön, így az aktuális demokratikus köztulajdon hívei időlegesen, nagyrészt tudattalanul és akaratlanul, egy oldalra kerültek a köztulajdon ellenségeivel, mert közös érdek volt a szociális diktatúra lebontása, még ha céljaik szöges ellentétben állnak is egymással.

Persze most is vannak elvtelen apologéták, akik hol a külső behatolásban, hol a belső árulásban keresik a bukás okait. De az „imperializmus mesterkedéseire” hivatkozók hasonlóak ahhoz a sportolóhoz, aki a jobb ellenfelét hibáztatja saját vereségéért. Az „árulás” pedig a második periódusban megalapozott harmadik szakasz törvényszerű kifejtése: mert ahol az osztály nem ellenőrzi a vezetőit, ott a vezetés önérdeke dönt. Végül is a magát „kommunistának” nevező elitnek, miután hatalma tarthatatlanná vált, hasznosabb volt tőkésévé átvedlenie egy polgári társadalomban, mint leváltott funkcionáriusként megszegyenyülnie egy demokratikus néphatalomban.

Ez volt a múlt. És a jövő?

Itt most röviden csak annyit: Kelet-Európában működőképes kapitalizmus többé már nem ver gyökeret. (Miként a Stuart vagy a Bourbon restauráció sem volt képes a feudális tulajdont visszaállítani, a bérmunkásokat újra jobbágyá tenni.) Itt ugyanis hatalmas működő tőke beáramlására lenne szükség valamiféle polgári fellendülés elindulásához. Ennek előfeltétele azonban, hogy a kellő profit érdekében a hasonló gazdasági fejlettségű (perifériális) tőkés országok szintjére süllyedjen le a tömegek életnívója, életminősége. És bár egyoldalúságával, tulajdoni, gazdasági eltorzulásával az „átkos” régi rendszer összeomlása szükségszerűvé vált, annyiban felvillantotta történelmi pozitívumát, hogy egy nyers és átmeneti szinten megidézte (anticipálta) a valódi, a versenyképes köztulajdon létbiztonságát, munkaellátottságát, oktatási, egészségügyi, kulturális preferenciáit. A tőkés versenyképesség érdekében most ezt mind fel kellene számolni. A nép azonban előbb fogja kezébe venni a hatalmat, mintsem az elszegényítése elérhetné az úri Európa számára szükséges bedolgozó, bővlivevő, háziszolga szintet. És így a közösségi társadalom hívei fokozatosan újra szembefordulnak a köztulajdon ellenségeivel. Ez pedig a többség harca lesz most már a tőkés restauráció ellen, az 1871-ben, majd 1917-ben elkezdett forradalom méltó befejezéséért, a szociális társadalom, a humán demokrácia megteremtéséért. A kérdés „csupán” az átmenet drámaiságának mértéke!

A polgári, tőkés demokrácia restaurációja (még ha várhatóan később polgári, tőkés diktatúrába fordul is) ugyanakkor annyiban pozitívan járul majd hozzá a majdani, elkerülhetetlen demokratikus néphatalomhoz, hogy addig is keretet ad a nép demokratikus szerveződéseinek, az egyének (bár gazdaságilag korlátozott) politikai és jogi autonómiája kifejlődésének. Mert bizonyosan ez is nélkülözhetetlen feltétele a jövőnek, ahol a tulajdonformák versenyben döntenek el életképességüket, ahol a teljes

körü polgári szabadságjogok a köztulajdoni társadalom hatékonysági, humanista, szociális többleteivel gazdagodnak.

Még egy történelmi tanulságot érdemes megemlíteni: azt, hogy a kezdetben szükségszerű tőkés osztálydiktatúrához, a napóleoni, cromwelli időszakhoz a későbbi polgári világ úgy viszonyul, mint az a család, amelynek gazdagságát a nagynéni nyilvánosháza alapozta meg: bár elfogadja és élvezi a helyzetet, de szégyelli és lehetőleg hallgat róla. Nem véletlen, hogy a tőkés forradalmat és diktatúrát követően sem jakobinus, sem bonapartista néven, sem Cromwellt idézően polgári mozgalom vagy párt nem szerveződött. De nem ismerünk kapitalista (tőkés, burzsoá) párt elnevezést sem. Feltehetőleg Kelet-Európában sem építkezhet mértékadó népmozgalom nosztalgikákra, nem tűzhet zászlajára kirekesztő, leszűkítő, lejáratódott, hitelt vesztett jelszavakat, elnevezéseket. A jövő csak azoké a szerveződéseké, amelyek előrenéznek, és elsőként saját berkeikben képesek megteremteni a demokráciát.

Budapest, 1992. március

Tőkés restauráció

Kelet-Európában zajlik a rendszerváltás, vagyis a kapitalizmus restaurációja. A politikai hatalom birtokosai hozzákezdtek a váltás lényegéhez: az államszocialista tulajdon magántulajdonná alakításához. A hatalmat átjátszó volt bürokrácia, valamint a külföldi és hazai új elit szövetsége alapján, egyelőre még döntően békés keretek között folyik a kívülről komponált és belülről vezényelt sajátos „eredeti tőkefelhalmozás”; a nemzeti vagyonnak részvénytársaságokba és magánvállalkozásokba való privatizációja. Természetesen úgy, ahogy az eredeti tőkefelhalmozás mindig is végbement: tehát nyílt, vagy alig burkolt szabadrablás formájában. Mindez persze a burzsoá jog, illetve morál által szentesített és a maga nemében „normális” folyamat. Emellett a reprivatizáció, a volt tulajdonok visszaadása inkább egyfajta tömegbázist teremtő célokat, mintsem tényleges gazdasági racionalitást szolgál, mivel a hatalomra jutott új elit nem kívánja megosztani gazdasági hatalmát és aprópénzzel tömi be a rég letűnt tulajdonosok követelődző ivadékainak zsebeit.

A néptömegek azonban mindebből csak azt érzékelik, hogy míg egy oldalról a polgári (tőkés) demokrácia a saját jogi szabadságformáit és állami-intézményi tartozékait – ugyan már a kezdetekben torzulásokkal, de – megteremtette (polgári parlamentarizmus, szervezkedési, sajtó- és véleményszabadság), ugyanakkor más oldalról az e tájakon évtizedek óta ismeretlen méretű fizikai és szociális létbizonytalanság, tömeges munkanélküliség, széles rétegek szegénységbe süllyedése, a fiatalság perspektívtalansága, az idősek reményvesztettsége vált meghatározó környezetté. És az ezekkel együtt járó helyi háborúk fellángolása, az erőszak és a gátlástalanság kultusza, nacionalista, fajgyűlölő és misztikus ideológiák arrogáns terjeszkedése.

Mindezek ellenére még sokakban él a boldog remény és a szép illúzió: Majd csak segít a Nyugat. Majd csak beindul a tőke özöne. („Amerika nem mondhat nemet...” – harsog a nóta is.) Ez ma Kelet-Európában a mindent jelentő varázsszó. Mint annak idején a csodafegyverben, ma a csodatökében hisznek vallásos odaadással. Azt mindenki tudja, az utca embere és a bársonyszék birtokosa is, hogy tőke nélkül nincs tőkés fellendülés, és a kapitalista gazdaságot megalapozó eredeti felhalmozás

szakaszában a külső erőforrás bevonása nélkülözhetetlen (amit a gazdag országoknak a gyarmatok és az annexiók biztosítottak). A tömeges működő tőke beáramlásán áll vagy bukik Kelet-Európában a polgári, vagyis a kapitalista berendezkedés társadalmi konszolidációja, hiszen gazdasági felemelkedés nélkül, és ezáltal kézzel fogható, tömegesen érzékelhető, gyors életszínvonalbeli felzárkózás nélkül nem lesz társadalmi béke.

Kelet-Európa számára a számba jöhető tőkének két formája van: Egyik az állami, a kormányzati kompetenciájú, a költségvetésen átáramló tőke, amelynek az államháztartások túlterheltsége és eladósodottsága miatt a nyugati átlagpolgár adótöbblete, saját fogyasztásának önkéntes megkurtítása a végső forrása. De kellő tömegben erre számítani, a történelem tanúsítja, több mint balgaság, hiú ábránd. Hiszen Kelet-Európában százmilliók felemelkedését kellene finanszírozni, de a gazdag tőkés államok soha nem támogatták önzetlenül a perifériát. Mert ha ez így lett volna, ma nem lenne olyan áthághatatlan szakadék például az indiai és az angol, az algériai és a francia, vagy a dél-amerikai és az USA-beli átlag-életszínvonal között. A másik forrás, a magántőke, amelynek a kiélezett konkurrenciaharcban a léte függ a profit növelésétől, csak oda fektet be, ahol a lehető legnagyobb nyereséget remélheti, ahol azonos termelési feltételek mellett a legalacsonyabb a munkavállalói fogyasztás szintje. Ez pedig ma nem Kelet-Európa, hanem Ázsia, Dél-Amerika és Afrika. A gazdag NYUGAT részére bedolgozó munkának ezek a térségek a fő bázisai, mivel az alacsony igények és a szervezkedés, a „lázongás” hiánya ideális terep a vállalkozók számára. Kelet-Európában az uralomra jutott elitnek, vagyis a világtőke helyi képviselőinek éppen az lenne a történelmi feladata, hogy az itteni életszínvonalat az előzőkkel versenyképes szintre süllyessze le, és emellett bármilyen eszközzel megszelídítse az ellenszegülésre hajlamos bérmunkásokat. És majd, ha ez mind sikerül, akkor jön a tájékra a termelő tőke. Addig főként csak a termelést szipolyozó banki és kereskedői szférát célozza meg, vagy a konkurenciát, hogy azt befagyassza.

Ez a „süllyesztés” és „szelídítés” a rendszerváltás immanens részeként folyik, miközben az elitek alkujá nyomán a bagóért állami vagyonhoz jutott tőkések szűk, újgazdag rétege kihívó fogyasztással irritálja azt az átlagembert, akinek a munkája teremtette meg az állami vagyon nagy részét, de most egyre gyérül a munkalehetősége és egyre vékonyabb a pénztárcája.

A bizonytalankodó és tétovázó kisember már valamit megérezett a tőke igazi természetéből, amelynek lényege nem erkölcsi, hanem politikai-gazdasági kategória. A kapitalizmus múlt századi szabadversenyos korszakában még a véletlen szabályozta a tőkés nyereséget. Hiszen közismert, hogy a szabadpiacon az egyes adásvételi aktusok soha nem egyenértékű cserék – csak azok átlaga az, mivel a konkrét cserében valamelyik fél véletlenszerűen nyer, a másik pedig veszít. Ha azonban – e század jellemzőjeként – az egyik oldal monopolistává válik, és gazdasági hatalmánál fogva diktálhatja a feltételeket, akkor az egyenlőtlen cserén rendszeresen ő nyer a másik rovására. Ugyanez alakult ki mára nemzetközileg is, megszüntetve a gazdasági kapcsolatokban a véletlen mozzanatának meghatározó szerepét. A korábban gyarmatokon, rabló háborúkon meggazdagodott tucatnyi ország, ha kell, katonai erővel is kézben tartja a nyersanyagbázisokat (iraki leckéztetés) és a nemzetközi közlekedést (panamai beavatkozás), birtokolja a pénzügyi szférát és a világkereskedelmet (adósságválságba szorítva országok sokaságát, és globális árdiktátumot végezve). Hiszen pl. a világkereskedelem 60%-a nem szabad feltételek között bonyolódik le, és a fejlett világcégek a nyersanyag-kereskedelem 90%-át tartják kézben. ^[1] Mindezek alapján a monopolizált világ gazdaságon keresztül soha nem látott mértékben folyik a „harmadik” és most már a „második” világ, Kelet-Európa kiszipolyozása.

Tény, hogy fogadalmak és szépséges szónoklatok ellenére jelenleg a régióból erőforrás-kivonás történik, vagyis több tőkét szivattyúznak ki innét, mint amit ide telepítenek!

Ugyanakkor, míg korábban egyes elmaradottabb országok felzárkózhattak (Japán, Olaszország), ma már lehetetlen bejutni a nemzetközileg szervezett és monopolizált tőkés centrumba. Kapitalista keretek közt az átlagember életszínvonalát tekintve éppúgy reménytelen a gazdag országok utolérése pl. Dél-Korea, Dél-Amerika vagy Portugália számára, miként Ukrajna, Lengyelország vagy Magyarország számára. Hiszen a Centrum azért és addig gazdag, amiért és ameddig elszívja más népek többleterőit, és létérdeke ezen egyenlőtlen viszony fenntartása. Ezért tehát nem a felzárkózás következik, hanem a mai egyenlőtlen viszony termelődik újjá a Centrum és a Periféria között, sőt növekszik a szakadék. Vagyis tőkés körülmények között súlyos világgazdasági törvényszerűségek kényszerítik ki a periféria elmaradottságát, és ezt jámbor óhajok, látványos ígérek nem változtathatják meg. A szegényebb országok számára tehát csakis a nemkapitalista rendszer adhat reményt a felzárkózásra, így Kelet-Európának mind a kapitalizmust, mind az államszocializmust meghaladó kvázi „harmadik út” jelentheti a felemelkedést, ami nem más, mint az öngazgató szövetkezeteken alapuló vegyes gazdaság és a nép demokratikus hatalmi rendszere. Ahol az állami, a közösségi, a kisvállalkozói és tőkés tulajdon szabad versenyben dönti el, hogy melyik termelési ágban, melyik területen milyen tulajdoni szerkezet az optimális, ahol a társadalmi szükségletek által szabályozott piaci körülmények hozzák összhangba a termelést és fogyasztást, ahol a munka értékesebb annál, mintsem hogy embereket tétlenségre kárhóztassanak, és ahol éppen ezért a termelékenység fokozatosan túlhaladja a kapitalizmus lehetőségeit. És ezen a gazdasági alapon már megvalósítható a társadalmi szolidaritásnak egy olyan rendszere, ahol ismeretlen a létbizonytalanság, ahol az állampolgárok ellenőrzésük alatt tartják a gazdaság és politika minden szintjét, ahol a polgári jogok világa olyan gazdasági és szociális többlettekkel, biológiai, természetvédelmi lehetőségekkel bővül, melyeket a profitérdek uralma soha nem hagyott kibontakozni.

Ma még azonban folyik Kelet-Európa tőkés perifériává gyúrása, bár e folyamat egyre húsbavágóbb szorításai hatására mind többen utasítják el a kapitalista célt. Amiként elfordultak a korábbi rendszertől is.

A történelemben az új társadalmaknak katonailag és gazdaságilag egyaránt versenyképeseknek kell lenni. Kelet-Európában az elmaradt tőkés felhalmozást pótló, szükségképpen diktatórikus iparosítással és kollektivizálással, valamint a háborút követő gyors újjáépítéssel az 50-es évekre megteremtődtek azok a gazdasági feltételek, amelyekre egy demokratikus néphatalom keretei közt működő szociális vegyes gazdaságot kellett volna felépíteni. Ez garantálta volna az egyének újjátörési képességének kibontakozásával a globális verseny megnyerését is. A bürokratikus hatalmi elit azonban saját tulajdonosi előnyeit féltve, a szociális diktatúra további fenntartásával megghiúsította a demokratikus váltást, a népi erők pedig gyöngék voltak ahhoz, hogy erőszakkal kivívják a számukra egyedül reményteli jövőt. Ami életképtelen, annak pedig el kell tűnnie a történelem színpadáról. Ezért érte utol a vég a túlhaladottá vált diktatórikus szocialista formát is. Az egyéni szabadság korlátozásának, a valódi köztulajdon megakadályozásának kétes eredménye a lemaradás lett a fejlett tőkével való versenyben. Ezt követően pedig az életszínvonalat is egyre mélyebbre süllyesztő rendszer uralkodó bürokratái kétszeresen csalták meg a kelet-európai népeket – egyszer azzal, hogy végsőkéig ragaszkodva kiváltságaihoz, romlásba vitték e társadalmakat, másodsor pedig azzal, hogy „saját zsebre” adták át azt a tulajdont és hatalmat, amelyről évtizedekig azt harsogták, hogy az a dolgozóké.

Kelet-Európa a korábbi társadalmat (többségében passzívan bár, de) elutasította. Ma már azonban mind többen látják úgy, hogy nem a kapitalizmus a megoldás. Mivel amit a romba dőlt múlt – minden bűne és torzulása ellenére – az átlagember számára generációkon át természetes és napi élménnyé tett: a fizikai és szociális létbiztonságot, a folyamatos munkaellátottságot, az ingyenes oktatást és egészségügyet, a támogatott kultúrát, sportolást és üdülést, most Kelet-Európa versenyképessé tételének „nagy művében” fokozatosan fel kellene számolni. E térséget át kellene alakítani a tőkés periféria mintájára. És ki hallott Mexikóban teljes foglalkoztatottságról, Törökországban tömeges munkásüdültekről, Thaiföldön ingyenes egészségügyről, Portugáliában olcsó színházberletekről?

A tőkés centrum a kapitalizálódó Kelet-Európának egyszerű bedolgozói szerepet szán, ahol a polgári demokrácia is csupán látszat, miként a periférián általában. (Azzal pl., hogy a dél-koreai diktátor civil ruhát öltött, nem váltak legálissá a szakszervezetek, a baloldali pártok, és továbbra is fontos tantárgy az iskolákban a megszépített kapitalizmus dicsőítése.) Tehát Kelet-Európában tőkés keretek közt a diktatúra szükséges és egyedül lehetséges megoldás, mivel a gazdag centrum innét is kivonja a többletértékét, és így a bérmunkást nem lehetséges magas bérrel, tehát erővel kell féken tartani. Nem véletlen, hogy e térségben nem jellemző ma a jóléti, polgári demokráciát, a szabad piactudományt képviselő liberális irányzat uralomra jutása. Hiszen ez azonnali gazdasági összeomlást, általános zűrzavart okozna – felszabadítva az árakat, béreket, vámokat, piacokat. Jó példa erre a chilei Friedman-féle sokkterápia csődje. A periférián a szép szövegek ellenére a tőkés diktatúrát, a paternalista, korporatív államkapitalizmust megtestesítő konzervatív hatalom az adekvát forma, nacionalizmussal és klerikalizmussal „gazdagítva”. E keretek közt kellene végrehajtani Kelet-Európában is az átlagmunkás életszínvonalának versenyképessé süllyesztését. A tömegek azonban a korábban kivívott jogokat, kedvezményeket és juttatásokat egyre hevesebben fogják védeni, ami pedig egyre inkább növeli majd a nép többsége és a hatalom közötti szakadékot. Mindez elkerülhetetlenül rákényszeríti a vezetést a rendszerváltással bevezetett polgári demokrácia mind több elemének felrúgására és a burzsoá diktatúra fokozatos bevezetésére. E folyamat tehát nem egy rossz taktikából, vagy félresikerült hatalmi koncepcióból ered, hanem a dolgok logikájának természetes következménye.

A történelem fintora, hogy az idejét múlt szociális diktatúrát békés úton az a polgári demokrácia váltja fel, amely a múlt tanulsága szerint ugyancsak bukásra ítélt kapitalista restaurációt (lásd: Bourbonok és Stuartok) erőltetve kénytelen lesz a tőkés diktatúrát kiépíteni, hogy végül szükségképpen átadja helyét a nép demokratikus hatalmának. Most már nem kétséges, hogy Kelet-Európa ezt a restaurációs vargabetűt nem kerülheti ki, e történelmi lecke megtanulását nem „spórolhatja meg” egy olyan új rendszer megteremtése során, amely a korábbi kettő előnyeit ötvözve valósítja meg a történelmi folyamatosságot.

A kérdés mármost az, hogy milyen konkrét útja lehet a kibontakozásnak, egy új típusú, demokratikus népi hatalom létrejöttének.

Arról már volt szó, hogy a „megváltó” termelő tőke addig nem jön, amíg az itteni életszínvonalat a velünk versenyben álló tőkés periféria szintjére le nem szorítják. Ez az elnyomórítás pedig konkrétan azt jelenti, hogy pl. meg kell célozni a periféria 15-25 százalékos normál munkanélküliségi rátáját. Köztudottan a kapitalizmusban a 6 százalékos szintet is eléri a munkanélküliség „természetes” [2] szintje, vagyis manapság a fejlett tőke átlagosan ilyen nagyságú, bármikor igénybe vehető munkaerő-tartalékokat igényel a gyors profilváltások biztosításához. Ugyanis a tőkés nem kívánja kivárni a bérmunkások ágazatközi átrendeződését, mivel számára az improduktív idő profit-

csökkentő veszteségforrás. A korunkban is működő periodikus túltermelési válságok idején természetesen ez az arány közel megduplázódik, és a periféria recessziós munkanélküliségi rátája 30-40 százalékos. Ezt kellene elviselnie egy konszolidált kapitalista Kelet-Európának a közel tízévenkénti világgazdasági ciklusok néhány éves időszakában.

Emellett itt egy hosszú átfutási idejű „rendszerátviteli” munkanélküliséggel is szembe kell nézni, ami főként a szellemi szférákban jelentkezik. Ismeretes, hogy minden társadalomnak megvan a maga adekvát osztály- és rétegstruktúrája, amiben tükröződnek az adott rendszer prioritásai. Az előző rendszer a közvetlen termelő rétegek ellátását célozva, egyes kiszolgáló csoportokat viszonylag nagy létszámra fejlesztett ki. Ezért van itt még egy főre számítva háromszor annyi orvos (öttször annyi kórházi ágy), kétszer annyi pedagógus, négyszer annyi kultúrmunkás, művész, mint a tőkés periférián. A különbségre itt sem lesz szükség, többségüknek munkát kell változtatni majd és elmenni kisvállalkozónak, ügynöknek, brókernek, krupiának, baby-sitternek, házicselédnek, utcalánynak. A maradék állástalan diplomás pedig várhatja a havat, mint a régen volt „boldog békeidőkben”.

Mindez azt illusztrálja, hogy a kapitalista restaurációs folyamatban a legszélesebb néprétegek válnak veszélyeztetetté. A bérmunkások – akár fizikaiak, akár szellemiek – kénytelen lesznek a munkahelyeik jó részének elvesztésével viselni a termelési profilváltozások, a recessziók, az új prioritások összes következményét. De nem járnak jobban a kisvállalkozók, kisiparosok, kiskereskedők sem, hiszen a csökkenő kereslet, a külföldiek és a nagyok piaci ereje kilátástalan helyzetbe taszítja őket, miközben mára megszűnt a korábbi szociális biztonságot adó munkaerőkereslet. Emellett veszélyeztetetté válnak a vegyes vállalatok hazai menedzserei, sőt egyes hazai tőkés rétegek is. Az előbbieket az arrogáns nyugati „kollégák” által kiszorítva a vezető pozíciókból, az utóbbiak a transznacionális tőke kíméletlen konkurenciája és a nyugati piacok protekcionista zártsága miatt.

A képlet tehát így néz ki: azokkal szemben, akik a restaurációt a tulajdon területén is maradéktalanul végig akarják vinni, akik az életszínvonalat a versenyképes mélységig le akarják szorítani, egyre több réteg, csoport fordul majd szembe, belátva, hogy nem érdekelt a folyamat továbbvitelében, és más irányban keresi majd a kiutat. Mindez szükségképpen növelni fogja a hatalom arroganciáját, és annak is fennáll a veszélye, hogy a „legigazabbak” végső megoldásként nacionalista, demagóg jelszavakkal harci osztagokat szervezve, nyílt terrorizmussal próbálják meg a lehetetlent: a történelem kerekének visszaforgatását, a kapitalizmus visszaállítását Kelet-Európában. Ez az ultima ráció szörnyű szenvedést jelentene a többség számára, ugyanakkor egy ilyen – szükségképpen rövid átmenetet jelentő – rémuralom a Napnál is világosabban mutatná az elvetélt restaurációs kísérlet végső agóniáját.

Kelet-Európának azonban a békés kibontakozás az alapvető érdeke, egy olyan „dicsőséges forradalom”, amely (mint hajdan Angliában) parlamentális úton zárna le a reménytelen, történelmileg abszurd (itt, most) kapitalista visszarendeződés erőfeszítéseit. Ehhez persze mindenütt előfeltétel a demokratikus népi erők, egy új politikai irányzat megszerveződése.

A politikai irányzatok a tulajdoni viszonyokra épülnek, és akár rejtetten is, a társadalmi osztályok érdekeit jelenítik meg. Ma a tőkés társadalmat három osztály alkotja: a többséget adó, tulajdon nélküli bérmunkások (fizikai és szellemi, ipari és agrár egyaránt), a tulajdonos és idegen munkaerőt alkalmazó tőkés és a saját munkából élő kistulajdonosok, kispolgárok. A polgári ideológia persze igyekszik látszatstruktúrákkal elfedni ezt a valóságot és a munkásság fogalmát a fizikai dolgozókra szűkítve bizonyítani, hogy – a technikai fejlődéssel összefüggésben – a

munkásosztály fokozatosan társadalmi kisebbségbe szorul az ún. középosztállyal szemben, ahova ezért a növekvő számú alkalmazotti rétegeket is besorolja a kispolgárok mellé.

Az államszocialista ideológia is eltorzította a valóságot az ismert munkás-paraszt-értelmiség klasszifikációjával, hiszen végig fenntartotta azt a tételt, hogy csak a fizikai dolgozók alkotják a bérmunkás osztályt, továbbá figyelmen kívül hagyta azt az alapvető törvényt, hogy az osztályszerkezet a tulajdon, nem pedig a munkamegosztási viszonyok tükröje, és hogy minden osztálynak megvan a maga elválaszthatatlan, saját szellemi, ideológus, vagyis értelmiségi rétege.

A „létező szocializmusban” végül is lényegében két osztály alakult ki: egyrészt a kvázi köztulajdonos osztály (értelmiségi, alkalmazotti bérből élők és a szövetkezeti tagokat is ideértve), másrészt a növekvő számú kisiparos-kiskereskedő, vagyis a kispolgári osztály (ugyancsak függetlenül a munkamegosztástól: ipari, agrár, szellemi stb.).

A tulajdont és a hatalmat monopolizáló szűk, párt és állami elit nem alkotott önálló osztályt, csupán elidegenedett réteget a köztulajdon „képviselésében”. Napjainkban pedig folyik a tőkés osztály újraszervezése is, mely „valódi” tulajdonosként váltaná fel az általános állami bürokrácia rétegét. Megjegyzendő, hogy amíg a tőkés és a bérmunkás osztály rendszeralkotó társadalmi erő, addig a kispolgárság nem az, mert csak kiegészítő technológiát képvisel, és ellentmondásos érdekeltsége miatt labilis: konszolidált kapitalista környezetben a tőke támogatója, de egy általános népi megmozdulás esetén, ha érdekei úgy kívánják, a tőke ellenfelévé lesz.

A mindenkori osztályszerkezetből nő ki a társadalom politikai tagozódása, amely szerint a francia polgári forradalom óta a BAL többségi érdekeket (ma tehát objektíve a bérmunkás érdekeket), a JOBB a tőkés, a KÖZEP pedig a kispolgári érdekeket képviseli. Természetesen a felszín (az elnevezés, a lózung) ezt csak ritkán láttatja ilyen egyértelműen.

Például a baloldal történelmi létjogosultsága alapvetően eltérő a tőkés centrumban és a periférián. A gazdag kapitalizmusban a nemzetközi extraprofitból a bérmunkás osztálynak is jut annyi „részesedés”, amennyi a rendszer elleni harcot időszerűtlenné teszi. Itt tehát a rendszerváltás történelmileg nem aktuális. Ennek megfelelően itt a baloldal funkciója nem a tőkés társadalom megkérdőjelezése, hanem a mind magasabb munkaerőérték kiharcolása a gazdasági realitás bázisán. Ezt a szerepet tölti be a klasszikus szociáldemokrácia, a fejlett tőkés társadalmak adekvát baloldali irányzata.

A periférián azonban merőben más a helyzet: mivel nincs miből kielégíteni a bérmunkás osztályt, a tömegek felemelkedésének egyedüli útja a nemkapitalista társadalmi forma, így itt a baloldal a kapitalizmust nem támogathatja, hanem éppen annak felváltását kell kiharcolnia. E régiókban ezért nincs mértékadó szociáldemokrata mozgalom, hiszen alapvető szerepe itt nem érvényesülhet. Ma Kelet-Európában a kapitalizmus restaurációja idején az adekvát baloldal elutasítja a tőkés alternatívát, a bérmunkásokat és a kisvállalkozókat is megnyomorító retrográd, jobboldali törekvéseket, de ugyanakkor elhatárolja magát minden korszerűtlen, a múltat, a szociális diktatúrát képviselő irányzattól is, és mindazoktól, akik nem vonták le a történelmi tanulságokat, nem ítélték el a múlt népellenes gyakorlatát, nem számoltak le a vulgárizált elmélettel, nem számúzták szervezetükből az antidemokratikus, manipulatív hierarchiát.

A ma zajló események közepette még nem kristályosodtak ki azok a markáns baloldali pártok, de azok a valódi középpártok sem, amelyek pluralista módon megfelelnek tényleges osztályszerepüknek. Pedig mindkét oldalra szükség van, mert a kapitalista visszarendeződés meghaladásában a BALOLDAL nélkülözhetetlen

szövetségese a KÖZÉP, hogy együtt biztosítsák a megfelelő többségi tömegbázist. Így a kapitalizmust képviselő kurzusokat minden bizsonnyal BAL-KÖZÉP együttműködés váltja fel e politikai irányokat képviselő pártkoalíciók, egységmozgalmak irányításával és szervezésében. Az ilyen koalíciós politikai erők mielőbbi felállása a restaurációs erőfeszítések terrorizmusba fordulásának, illetve a nacionalista káosz elburjánzásának is egyedüli akadálya, ami által súlyos kataklizmáktól menekülhet meg e térség. Ebben jelenik meg ma Kelet-Európában a népi BALOLDAL és KÖZÉP korszakos politikai felelőssége.

Budapest, 1992. május

JEGYZETEK

[1] W. Brandt: *Szervezett örület*, Bp. 1987. 144. oldal. [\[vissza\]](#)

[2] M. Friedman: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*, Bp. 1986. 148., 248. oldal.
P. A. Samuelson-W. D. Nordhaus: *Közgazdaságtan I*, Bp. 1987. 319. oldal. [\[vissza\]](#)

Társadalmi-gazdasági lehetőségek

Kelet-Európában az önmagát túlélte és eltorzult szociális diktatúra összeomlása után a kapitalizmus igyekszik berendezkedni: nagy hangon meghirdetett népboldogító eszméit, poros ideológiáit egyre erőszakosabban és egyre sikertelenebbül ülteti át a gyakorlatba. Ugyanis rövid úton kiderült, hogy itt jó ideig nemhogy Kánaán nem lesz, de még az átkos múlt tömeg-életszínvonala is egyre inkább csak vággyá szépül. A nyugati Nagy ígéretetek éppúgy a semmibe foszlanak, mint a helyi megváltók demagóg programjai – persze közöttük szoros az összefüggés. Mára már világossá vált, hogy a politikai hatalomátvétel – a reménybeli hazai és a világtőke megbízásából és érdekében – a címer-, a zászló-, az utcanév-, a szobor- és kádercseréket könnyedén megoldja, de több kenyeret nem tud adni!

Pedig – ahogy már annak idején Marx Károly is megmondta – első az anyagi élet (táplálkozás, ruha, lakás), és minden más csak ezután következik. Vagyis a döntő szféra a Gazdaság.

A történelmi kérdés mármost az, hogy mi lehet a kiút? Hogy végül is miféle gazdasági kényszer tör át a politikai felszínen, kikövetelve a maga létét az emberi szükségletek nevében? Hogy mi lehet a kelet-európai helyzet megoldása, milyen általánosítható gazdasági modell váltja meg a térséget a maga realitásaival, aktualitásaival?

Úgy tűnik, hogy csak a történelem nagyívű folyamatai és legfőbb összefüggései nyújthatnak olyan analógiákat, általános érvényű törvényszerűségeket, amelyek alapján egy ilyen jövő körvonalai felvázolhatók. Kelet-Európa megélte a bürokratikus de-

formált, túlhajtott „proletárdiktatúrát”, és éli a periferikus, félgymarmati kapitalizmus restaurációját. Tapasztalati úton, közvetlenül érzékelheti mindkét társadalom valóságát, azok előnyeit és hátrányait egyaránt. Egyre inkább rendelkezik vitathatatlan összehasonlítási alapokkal.

A szociális diktatúra – bár egy adott szinten megoldott súlyos történelmi feladatokat (erőltetett felhalmozás, átlag-tőkés termelőerők kifejlesztése), és felmutatta sajátos előnyeit (adott szintű szociális biztonság, esélyegyenlőség, teljes foglalkoztatottság, szociális ellátás, egészségügyi és kulturális preferenciák) –, mivel meggátolta a tényleges köztulajdon létrejöttét, és így megakadályozta az erre épülő társadalmilag szabályozott vegyes gazdaság kialakulását, a termelékenység versenyben fokozatosan alulmaradt a fejlett kapitalizmussal szemben. Az intézményesült bürokratikus elit, kisajátítva a politikai és gazdasági hatalmat, oly mértékig korlátozta az egyének köztulajdoni döntési, ellenőrző szerepét, hogy ezáltal kiölte belőlük a termelésfejlesztő képességeket. Az iniciatíva halálával a kvázi állami bérmunkássá lett köztulajdonos a tagadás pozíciójába került a munkával, a tulajdonnal és a hatalommal szemben. Végső soron ez okozta és indokolta a korábbi rendszer bukását. A gazdaság alacsony hatékonysága (a túlcenzalizált állami tulajdon csak az extenzív felhalmozási szakaszban volt eredményes, de az intenzív fejlődést akadályozta) a relatív életszínvonal rohamos csökkenéséhez vezetett, mindinkább lehetetlenült a szociális érzékenység. Vagyis a rendszer immanens hátrányai így számolták fel annak előnyeit.

Ugyanakkor a perifériás, elmaradott kapitalizmusnál éppen fordított a helyzet: itt a hatékonysági előny morzsolódik fel a szociális érzéketlenség miatt – amit a perifériális függés okoz. Így a végeredmény ugyanaz: válság és csőd, vagy diktatúra, illetve anarchia. Lemaradás, nem pedig utolérés: Törökország, Portugália, Dél-Amerika.

Ma egyre nyilvánvalóbbak a kapitalizmus belső ellentmondásai. A történelmi jelentőségű technológiai és civilizációs eredményei mellett – miközben jóvátehetetlen károkat okoz a természeti környezetben (öserdők, ózonlyuk, tengerszennyezés) – személytelen, komformista nyájja teszi bérmunkás tömegeit, egy szimpla fogyasztás-centrikus, manipulált létformát erőltet, társadalmilag megrögzíti a tulajdon és a munka, a gazdag és a szegény ellentétét. Ez az ellentét, bár a leggazdagabb kapitalizmusban is erősödik (Los Angeles), ott mégis elviselhető ma még. Az ellentmondás végletes formában globális méretekben jelentkezik: ugyanis a másokon (gyarmatok, hódítások) meggazdagodott tízegynéhány ország, saját tömegeit kellő életszínvonalon tartva és így biztosítva a társadalmi békéjét, a tőkés világgazdasági uralmával a végletekig kiszipolyozza a függővé tett kapitalista perifériát, szinte az egész világot. Az elmaradottaknak tőkés úton ezért nincs esélyük a felzárkózásra.

Kelet-Európa most újra saját bőrén érezheti ezt a helyzetet, azonban van egy óriási különbség közte és azok közt, akik nem tapasztalták meg a szociális diktatúrát, és nem ismerhették meg annak előnyeit (hátrányai mellett). Az itteni népek ugyanis ezen előnyök (a szociális érzékenység) elvesztésével szemben semmit sem nyertek, hiszen tőkés perifériává téve (ahonnét több értéket vonnak ki, mint amennyit bevisznek) nincs remény a felemelkedésre, és ezért mindinkább elutasítják a tőkés restaurációt. Így pedig elindulnak a társadalmi háborúk e térség népeinek valódi felszabadulásáért. E küzdelmek nemcsak azért lehetnek hosszan tartóak, mert a tőkés hatalom önvédelemből szükségképpen eljuthat a polgári demokráciától, illetve egy puha diktatúrától a nyílt terrorizmusig, de amiatt is, ha a korszerű baloldali szellemi erők nem dolgozzák ki kellő időben egy új gazdaság reális modelljét, és így azt a társadalmi harcok közepette, spontán módon kell kikísérletezni. Ugyanis egy történelmileg adekvát gazdasági (és erre épülő politikai) program önmaga is tömegszervező erő, és leszerel, illetve megnyer olyan rétegeket is, amelyek ma még bíznak a tőke ígéreteiben,

vagy passzivitásba menekülnek. A dilemma tehát nem az, hogy súlyos vajúdas után megszüli-e Kelet-Európa a maga jövőjét, hanem csupán az, hogy ezt előbb vagy utóbb teszi-e? Hogy túlnyomó többséggel, békés parlamenti úton, vagy megosztott társadalomban, kataklizmákon keresztül bukik-e meg a tőke restaurációs kísérlete?

A rohamosan elnyomorodó kelet-európai átlagember sommás véleménye lassan már formálódik: a múlt rendszer létbiztonságát és szociális érzékenységét kellene egyesíteni a politikai szabadsággal és hatékonysági lehetőségekkel. Vagyis mindkét rendszer előnyeit ötvözni azok hátrányai nélkül. Valóban ez az egyedül lehetséges végső megoldás. Ez a kvázi harmadik út, ez a tertium datur. És ennek elérése a parancsolóan szükséges történelmi feladat.

Egy történelmi-logikai tanulmány ^[1] érdekes és meggondolandó analógiákra, törvényszerűségekre hívja fel a figyelmet a kapitalizmus és a modern köztulajdon kialakulási folyamatában. Úgy tűnik, hogy minden új társadalom létrejötte három markánsan elkülöníthető szakaszból áll: az első a széles néprétegek cselekvő részvételére épülő demokratikus fordulat (pl. Nagy Francia Forradalom – 1789; illetve Nagy Októberi Forradalom – 1917); a második az új viszonyok meggyökereztetése, ahol szükséglet a diktatórikus fellépés kívül és belül (pl. napóleoni katonai despotizmus, illetve szociális diktatúra); végül pedig a restauráció (pl. Bourbonok, illetve mai Kelet-Európa) és a történelmi kompromisszum (a végső megoldás, „juste-milieu” – arany középút, ami Angliában a Dicsőséges Forradalom volt).

A történelmi kompromisszum továbbviszi mindazt az újat, amit a forradalom kivív és a diktatúra meggyökereztet, de tagadja magát a diktatúrát, és magasabb szinten visszaállítja a demokráciát; ugyanakkor átveszi a régi rendszer történelmileg időtálló elemeit, és ennyiben szemben áll a két első szakasz totális múlt-tagadásával. Ha pedig a diktatúra már túlhaladottá vált, de az új rendszer demokratikus hívei nem képesek annak átalakítására, úgy a rendszer ellenségei döntenek meg a diktatúrát, és egy restaurációs kerülőúton jön el a végső megoldás, a történelmi kompromisszum, most már a restaurátorok megbuktatásával (szerencsés esetben erőszakmentesen – Anglia, Stuartok bukása). Ugyanis a restauráció soha, semmilyen erőfeszítéssel nem képes a meggyökerezett új gazdasági-társadalmi viszonyokat megsemmisíteni és a régieket visszarendezni.

Mindezek mellett figyelembe kell vennünk azt, hogy az emberi történelem fejlődési korszakai újabb és újabb tudajdonviszonyokként jelennek meg, amelyek maguk is egy sajátos életgörbét írnak le: kezdve egy kialakulási fázissal (ahol az új tulajdoni tartalom még régi csereformákban mutatkozik); folytatva egy kifejlett, klasszikus fokozattal (ahol a saját tartalmak saját formákkal bírnak); végül befejezve a túlérett szinttel (amelyben az adekvát tartalom már a következő korszak formáiban áll elő). A kései feudalizmusban pl. az adekvát hűbéri tartalom, a sarc már pénzben, tehát kapitalista allokációs formában működött, míg a korai kapitalizmusban a tőkés tartalom, a profittermelés még feudális formákat ölt – dologházak, munkaidő-meghosszabbítás stb. Ugyanakkor, amíg a klasszikus, múlt századi kapitalizmus tiszta piaci formákban működött, a mai túlérett tőke, bár lényegi tartalmát megőrizte, mind több társadalmi ellenőrzési, tervszerűségi formát épít ki, mintegy előkészítve azt az új rendszert, amelynek kezdetein a társadalmi ellenőrzés a meghatározó tartalom, bár még a tőkés formák (áru, érték, piac) sem nélkülözhetők.

Miként a hajdani, angliai Dicsőséges Forradalom, ahol az új, a tőkés dominancián belül kompromisszumot kötött a földesúr és a gyáros, úgy fog végül is előállni a gazdaság és a politika tagadás-tagadásaként egy olyan társadalmilag ellenőrzött, új rendszer, amelyben a valódi közösségi tulajdon formái mellett a kapitalizmus minden előnye adaptálódik, és a régi, illetve új tulajdonformák gazdasági versenyben

bizonyítják életképességüket. Mindez a termelékenység ugrásszerű növekedését eredményezi majd, amelynek bázisán a szociális biztonság és a humánus demokrácia kiépülhet, és a két társadalom előnyeinek ötvözeteként valóban elindulhat egy új világ.

Szemügyre véve a mai kapitalizmusban létrejött jövőcsírákat, azt találjuk, hogy a társadalom döntő többségét kitevő (fizikai és szellemi) bérmunkás-fogyasztás túlnyomó hányada standardizálódik. Az alapvető szükségletek szférájában a kereslet „rugalmatlanná” vált, és egy kielégítettségi szinten a fogyasztás akkor sem nő, ha az ár csökken. Ez nagymértékben megkönnyíti a tervezést, hiszen a keresletingadozások és váratlan igényváltások marginalizálódnak, a luxus és divatszférára szűkülnek. Ugyanakkor a magasan szervezett termelésben alsó szintek demokratizálódnak, mivel a hatékonyság érdekében a munkacsoportok vezetését a tagok választhatják (felsőbb szinteken ez a tőke érdekeit ásná alá). A fejlett tőkés piacot az is erősen befolyásolja, hogy a kínálati oldal a kereslet bizonytalanságát, vagyis a legnagyobb veszteségforrást igyekszik csökkenteni, és hatalmas reklámapparátussal befolyásolja a fogyasztás döntéseit. Ez ma már a tömeges agymosás szintjéig jutott el, és kifinomult, tudományos, nagyüzemi technikák jöttek létre a véletlenek csökkentésére, a tervezhetőség esélyeinek növelésére. A reklám- és propagandagépezet a rendszernek megfelelő egyedek szellemi tömegtermelését végzi, elhítelve velük a komformizmus egyedül üdvözítő voltát, emberi minőségüket kötve fogyasztásuk, életmódjuk minőségéhez. Tehát nemcsak a termelésben, de a fogyasztásban is tért hódít a tervezés. A piaci automatizmusok korlátozását jelzi az is, hogy nő az állami és közösségi megrendelések aránya, amelyre jól kiszámítható termelési és szolgáltatási rendszerek építhetők. Emellett terjed a pályázati forma: a nagy beruházások vagy értékesebb tömegárúk az ajánlat (terv, prototípus) szintjén versenyeznek, a termelés pedig csak a fix áras megrendelés esetén indul be, kiküszöbölve a piac utólagos bizonytalan értékítéletét.

De minden átmeneti visszaesés ellenére egyre fokozódik az állam beavatkozása is a gazdaságba. A tőkés piac legfőbb jelzőjét, az árat, a pénzkibocsátáson keresztül (az aranyalaptól elszakadt papírpénz formában) központilag nagymértékben befolyásolják. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a ciklikus túltermeléssel szemben ható állami anticiklikus gazdaságpolitika (megrendelés, hitel, kamat) nélkül a mai tőkés rendszer képtelen lenne fennmaradni. És mindez vonatkozik már a nemzetközi szférára is, hiszen államok közötti, sőt feletti szabályozó mechanizmusok és intézmények működnek, az egyes államok pedig lemondanak szuverenitásuk bizonyos hányadáról is, a gazdaság biztonsága, a véletlenek csökkentése érdekében (Maastricht – egyesülő Nyugat-Európa, illetve USA-Kanada-Mexikó társulása, IMF, GATT. Világbank stb.).

A piaci véletlenek, a termelési anarchia leküzdése terén azonban a legnagyobb előrelépést a koncentráció és a transznacionalizáció jelenti a termelés mikroszférájában. A kapitalizmus kezdetein az elszigetelt, kisméretű termelők, később e század közepéig a felhalmozással és fúziókkal létrejött nagyvállalati egyesülések voltak a piac főszereplői, de mára a mammutcégek integrátori funkciója lett a meghatározó. Az integrátor szerződéses piaci kapcsolatokon keresztül a bedolgozó kis- és középvállalatok sokaságának diktálja az árakat és a működési feltételeket, elvonva tőlük a bővített újratermelés (a fejlődés) fedezetét, majd annak egy részét saját céljainak megfelelően juttatja vissza (hitel, licence, know-how, lízing stb. formában). Az integráltak lényegében az integrátor előre rögzített céljait valósítják meg, így tehát a vertikum egészében tervszerű tevékenység folyik, amit a piaci formák csupán közvetítenek (és elfednek). E jelenségről írja egy német szakszervezeti vezető, [2] hogy „a kis és közepes szállítók ... formálisan, jogilag önállóak, de gazdaságilag teljesen a maroknyi nagykonzernről függenek”, és „ilyen nagyságrend esetén már alig lehet beszélni a piac ellenőrző szerepéről”. A bedolgozók alkotják a gazdaság vázát jelentő

integrátorok védelmi zónáját, puffét övezetét és – bár válság idején a puffer egy része elpusztul – még mindig nagyobb a garancia a túlélésre, mint az integráción kívül maradtaknak. (Statisztikai tény, hogy a kisvállalatok átlag életideje 4-6 év, a világcégek viszont fennmaradnak.)

Mindezekkel egy időben folyik a termelés globalizálódása, ami elsőként a nagyvállalatok nemzetköziségében ölt testet, és ezáltal a végletekig kihasználják a regionális eltérésekből adódó komparatív előnyöket (automatizálás, ahol magas a bér – kézi munka, ahol alacsony).

Áttekintve a legfejlettebb kapitalizmus által kitermelt, de már az új társadalomnak adekvát jövelemeket, rögzíthetjük, hogy ezen a gyakorlatban kipróbált bázison alakulhat ki az új rendszer gazdasági szerkezete, a bukott szociális diktatúra történelmileg életképesnek bizonyuló hagyatékával együtt. Konkrétan így jelenik meg tehát a történelmi kompromisszum, az arany középút, a kibontakozás, illetve az új reneszánsz. Hiszen a fejlődés végső soron mindig a régi és az új harca, de kiegyezése is egyúttal. Ezen aktuális történelmi szakaszig eljutott kelet-európai társadalmak számára pedig mindezek alapján rögzíthetők a lehetséges gazdasági rendszer fő vonalai.

Mindenek előtt ki kell mondani, hogy a különböző tulajdonformák együttélése és versenye hosszú távú létfeltétel, és ezért a köztulajdon és a magántulajdon különböző változatai szükségszerű résztvevői lesznek a megcélzott gazdasági modellnek. E formák közötti szelekciót pedig csakis a piaci alakban jelentkező társadalmi szabályozás végezheti el.

A köztulajdonon belül az első forma a társadalmi tulajdon, amelynek a társadalom minden tagja (társ-) résztulajdonosa, és ahol a tulajdonosi jogokat az államigazgatás, illetve az e tulajdoni körben foglalkoztatottak közös képviselői gyakorolják. A második forma az önkormányzati tulajdon, amelynek (társ-) résztulajdonosai a térség lakói, a tulajdonosi jogokat pedig az önkormányzat és az e körben dolgozók közös képviselői látják el. A harmadik forma a szövetkezeti tulajdon, ahol a (társ-) résztulajdonosok azok a szövetkezeti tagok, akik egyben a termelés szereplői is. A szövetkezés irányulhat saját, illetve bérelt termelőeszközök működtetésére egyaránt. Lényeges, hogy a közös képviselők itt is beszámoltathatók és bármikor visszahívhatók.

Emellett a magántulajdon mindkét fő formája működni fog: az egyik a tőkés tulajdon (egyéni és társas), amelyben szignifikánsan elkülönül a tulajdon és a munka; a másik a kisárutermelő tulajdon, ahol megvalósul a munka és a tulajdon egyszemélyi, illetve családi egysége.

A tulajdoni szerkezet mellett a gazdaságban lényeges megkülönböztetés még a közellátó és a versenyző szféra. Az előbbi a társadalmi és az önkormányzati tulajdon része, a hatókör kiterjedésétől függően. Fontos szempont továbbá, hogy a valóban versenysemleges közegben a tulajdoni változatok közel egyenlő arányban induljanak el, így biztosítva az azonos működési feltételeket, és azt, hogy folyamatos megmérettetéssel és átrendeződéssel alakuljon ki az optimális ágazati és területi tulajdonszerkezet.

A társadalmi igényeknek megfelelő szabályozás megköveteli az állami, hatósági regulációt (megrendelések, szubvenciók, adó-, hitel- és pénzügyi politika), a társadalmilag jóváhagyott stratégiai irányok kijelölését, a széles körű pályázati rendszert és a hasznos, illetve humánus fogyasztási, életmódbeli propagandát (természetesen szigorú társadalmi kontroll alatt).

A társadalmi szabályozás legfőbb közvetítője a vertikális integráció lesz a társadalmi tulajdon integrátori szerepével, amely elsősorban a nagy tömegű végtermék-kibocsátásra, a hadászati és űriparra, a közlekedésre és hírközlésre, az energia- és

nyersanyagtermelésre, valamint a banki és külkereskedelmi területekre terjed ki majd. E társadalmilag közvetlenül ellenőrzött integrátorok szerződéses formákon keresztül szervezik a termelés többi szereplőjét, ezáltal juttatva érvényre a társadalmi célokat az általuk vezérelt vertikum egészében. Így az osztályok és ágazatok, valamint területek közötti erőforrás-elosztás, bár piaci formát ölt, tartalmában a társadalmi szükségletek szerinti szabályozást valósítja meg. Mivel pedig, elsősorban a köztulajdoni szférában, a teljes új érték növelése lesz az elérendő cél, a termelés minden szereplője a termelékenység növelésében, a képességei és a technológia állandó megújításában lesz érdekelt. Ezzel a gazdaság minden résztvevője önmaga és környezete folytonos fejlesztésére kényszerül, ugyanakkor minden (társ-) résztulajdonos számára biztosított lesz a munka és a megélhetés. A nagy termelési vertikumok rendelkeznek majd olyan puffer szervezetekkel, amelyek a tágulási tartályok elvén, ha kell felszívják, ha kell átadják a munkaerő egy hányadát, közben szervezett formában elvégezve a speciális képzést és átképzést a megcélzott feladatoknak megfelelően. Így mind a nyílt, mind a rejtett munkanélküliség ismeretlenné válik, és a tönkrement kisvállalkozó, vagy tőkénél alkalmazott bér munkás bármikor beintegrálódhat a köztulajdoni rendszerbe. Ezzel garantált lesz a szociális biztonság, és korlátozódik a tőke munkát kizsákmányozó lehetősége.

Emellett az integrátorok megvalósítják a több országot átfogó „szuper-makró” tulajdont a több országot átfogó, nemzetközi vertikumok kialakításával. Mivel pedig a gazdag tőkés Európa a Nagy Szavak mögött dél-amerikai típusú „hátsó udvarnak”, olcsó bedolgozó munkaerőpiacnak tekinti Kelet-Európát, fenntartva, sőt fokozva a diszkriminatív korlátozást (vámok, előírások, kontingensek), ez a régió ki fogja építeni a saját gazdasági közösségét, ahol is az együttműködés fő formáját a vertikális integrációk nemzetközi (horizontális) kiterjeszkedése jelenti.

Kelet-Európa az utóbbi 15 évben valóban leszakadt a nyugattól a gazdasági-technológiai fejlődésben, azonban ez az elmaradás közel sem olyan méretű és olyan reménytelen, amilyenek azt a nyugat és az itteni szócsövei igyekeznek belénk sulykolni. A legfőbb termelési tényező az ember, és e tekintetben (képzés, szaktudás) e térségnek nincs mit szégyenkezni, hiszen a kelet-európai orvos, mérnök vagy szakmunkás mindig megállta a helyét nyugaton is. Ugyanakkor Kelet-Európában minden ország rendelkezik nem egy olyan világszintű termelési- és nyersanyagbázissal, amelyeknek termékeit csak a nyugati protekcionizmus értékteleníti el, extra-profitot bezsebelve. Ezek a bázisok az itt kialakuló integráción belülre termelve nagy nyereségű húzóágazatok lesznek, amelyekre további fejlesztéseket lehet telepíteni. Így Kelet-Európa azonnal elindulhat a felemelkedés útján, ha megszűnik e térség kiszipolyozása, a változatlanul folyó erőforrás-kivonás és működésbe lép az új gazdasági modellre épülő Demokratikus Integráció. Ez természetesen a tőkés Centrummal is sokoldalú kapcsolatot alakít ki, de szigorúan az egyenlő előnyök alapján. A Demokratikus Integráció másfelől nyitott és készséges lesz a harmadik világbeli országok felé, garantálva az egyenjogú partneri kapcsolatot.

Nyilvánvaló, hogy a belső társadalmi fejlődés mellett sajátos nemzetközi feltételek is szükségesek egy új Kelet-Európa létrejöttéhez. Ma az eltorzult diktatúra bűnei nyomán és a világtőke érdekeinek megfelelően (divide et impera) etnikai partikularizáció megy végbe ezeken a tájakon. A felemás kapitalista restaurációk mind nyilvánvalóbb sikertelensége, a mindenoldalú válságok, a kiút reménytelensége részint apatikus, részint kaotikus állapotokat teremtettek. A jobboldal látja a veszélyt, és egyes nacionalista, szélsőséges osztagai készek akár a saját, akár más népek elleni agresszióra a hatalom megtartása, vagy megszerzése érdekében. Eközben pedig elsőként a revan-sista német tőke a legkisebb áldozattal kívánja birtokba venni Kelet-Európát, mivel kimondva, vagy kimondatlanul is újra az Ural a végső célja. Ugyanakkor a NATO,

vagy a szerveződő „európai” haderő kész arra, hogy beavatkozásával biztosítsa bármely kelet-európai kis országban a tőkés restauráció folytatását. Ezért feltehetően szükség lesz az itteni változásokhoz a kapitalizmust elutasító és újjászülető nagyhatalmi Oroszország ellensúlyára nemzetközi háttérként. A megújulásra váró kisebb országok régiója és az Orosz Föderáció egyébként is egymásra utalt, egyfelől a nemzetközi legitimáció, másfelől a katonai erő vonatkozásában. Mindez pedig más megközelítésben, előbb-utóbb a németellenes francia és angol nemzeti köröknek is érdeke lesz.

Budapest, 1992. szeptember

JEGYZETEK

[1] Erdei László: *A forradalom életfolyamata. Vitaanyag* 1991. [[vissza](#)]

[2] H.O. Vettet: *Egyenjogúság vagy osztályharc*, Bp. 1982. [[vissza](#)]

Politikai perspektívák

A kelet-európai „kommunizmus” összeomlásának minden drámaisága mellett van egy érdekes történelmi következménye: A világtőke számára a jelenlegi helyzet a látszólagos előnyök ellenére rosszabb, mint a korábbi volt. Ugyanis a kelet-európai „kommunizmus” önmagát túlélte, államszocialista diktatúrává torzulva, bár egyoldalról sokféle történelmi feladatot megoldott, de a legfőbb területen, a termelékenységi versenyben megbukott. Ennek ismert összes következményével együtt tehát nem jelentett már igazi veszélyt a világkapitalizmusra. A környező gazdag tőkés országokból nemigen vágytak ide milliók, de még a tőke meghaladásának óhajtott formáira sem születtek itt meggyőző perspektívák. Ami pedig a katonai erőt illeti, azt mindenki tudta, hogy a VSZ fegyverkezése védekező és követő jellegű, így azután sem politikai, sem gazdasági vagy katonai „hódítástól” nem kellett a Nyugatnak tartania. (A nyugati fegyverkezés a túltermelés levezetését szolgáló gazdasági szükséglet és pozíciószerezést célzó politikai eszköz, nem pedig a VSZ létrejöttének következménye.) Viszont Kelet-Európa mindinkább olyan negatív példát szolgáltatott, amivel az esetleg lázadó nyugati átlagembert ijesztgetni lehetett: „Ide jut az, aki nem a kapitalizmust választja.”, illetve „A bérmunkás lét is jobb, mint a kollektív szegénység.”

Az új helyzet pedig arra utal, hogy az összeomlás után jön az igazi rossz. De, hogy lehet ez? Hiszen a „jobbos” fejekben olyan simának és egyszerűnek tűnt az egész: a kommunizmus bukása után visszaáll a kapitalizmus és kész. Az a nem elhanyagolható apróság, hogy milyen kapitalizmus legyen, megmaradt a vágyak szintjén – t.i. Nyugaton olcsó bérű, bedolgozó piacterületekről, Keleten Amerikáról álmodtak. A tűzijáték és utcabál után a „váratlan”, „megdöböntő” és „felháborító” Valóság azonban a csőd, a nyomor, a háború lett. Így ma itt a Nyugat számára sehogysem akar

a tökéletes gyarmat, illetve az itteni vágyakozók számára Amerika kialakulni. Sőt, közben e népek megismerik a tőkés nyomort cs kezdenek nem kérni belőle. És ez a legrosszabb rossz (a burzsoá szemszögből), mert az államszocializmust elvető tömegek fokozatosan a kapitalizmust tagadó kibontakozás felé fordulnak, egy olyan demokrácia felé, ahol a dolgozó többség érdekei a meghatározók, nem pedig egy vezénylő vagy tulajdonos kisebbségé.

Közismert, hogy a mai kor globálisan a kapitalizmusból a közösségi társadalomba való átmenet időszaka, ahol csak két rendszeralkotó tulajdonforma lehetséges: vagy tőkés, vagy köztulajdoni. Ugyanakkor törvényszerű, hogy a korábbi formák beépülnek az újabb társadalmakba – így a perifériás kapitalizmus máig feudális maradványokkal terhelt, míg a megújuló köztulajdon rendszerében hosszú ideig fennmarad még a magántulajdon. Emellett az is szükségszerű történelmi tendencia, hogy az uralkodó tulajdont képviselő osztály uralja a társadalmat: kapitalizmusban a burzsoázia – kisebbségként –, közösségi társadalmakban a köztulajdonos osztály – többségként –. A társutas osztályok konszolidált állapotok közt (saját érdekükben, mégha kényszerűen is) együttműködnek a domináns osztályokkal: kapitalizmusban a bérmunkások és kispolgárok a tőkéssekkel, megújult közösségi társadalomban a kispolgárok és a tőkéssek a köztulajdonosokkal.

A két meghatározó tulajdonnak önmagán belül is két fő formája van – diktatúra, illetve demokrácia. Ennyiben a tőke és a köztulajdon közt is formális azonosság áll fenn. Diktatúrában az uralkodó osztály egy szűk körének kezében van a hatalom, korlátozva még saját osztálytagjait is, nyíltan elnyomva más, főleg ellenséges osztályokat. Demokráciában az uralkodó osztály egésze részt vesz a hatalomban, politikai mozgásteret adva más osztályoknak is. A modern demokráciában a többpártrendszer és a parlamentarizmus a jellemző, míg a diktatúrában lényegében egy pártba koncentrált, közvetlen társadalmi, illetve osztálykontroll nélküli a hatalom. (Mindennek ősi előzménye már a törzsi korszakban kifejlődött, amikor is békés időszakban a vének tanácsa hozta a döntéseket, háborúságban pedig a hadvezér kezében teljhatalom összpontosult.)

Korunk kapitalizmusát vizsgálva megállapítható, hogy demokrácia csak a tízegynéhány gazdag országban jött létre, míg a száznál több szegényebb országban puhább vagy keményebb tőkés diktatúra honol. Mivel pedig az átlag élelnívó (a fejlettség igazi fokmérője) e két tábor között nem közeledik, sőt, törvényszerű, hogy tőkés formában a szegények szegények is maradnak, így politikai rendszerükben elkerülhetetlen a diktatórikus túlsúly. A tőkés Centrumban a bérmunkás politikailag szabad, gazdasági nem-szabadságát pedig magas bérrel kompenzálják (a nemzetközi extraprofitból. Persze, ha a kapitalizmus veszélybe kerül, a diktatúrát itt is bevetik – I: Hitler, McCarthy – joggal írta József Attila: „Kapitalizmus és fasizmus jegyesek.”). Ugyanakkor a tőkés Periférián, mivel a bérmunkást nem tudják megfizetni, hisz innét vonják el a nemzetközi extraprofitot, erőszakkal tartják féken, üldözik, korlátozzák mozgalmait – I: Dél-Amerika, Törökország, Dél-Korea stb.

Elvontan szintén a fejlettség és a fenyegetettség szabja meg a közösségi társadalom diktatórikusabb, illetve demokratikusabb változatát (amíg létezik a tőke, addig az első lehetőség is fennáll). Más kérdés, ha a diktatórikus formát túlhajtják az öncsonkításig, vagy ha fenntartják akkor is, ha már idejét múlta, miként az Kelet-Európában is történt. Itt az államszocializmust, amely már a hatvanas évekre elavult, nem váltotta fel a fejlődés egyedüli záloga, a demokratikus köztulajdon, így törvényszerű volt a bukás.

Ma Kelet-Európa előtt *formálisan* csak két társadalmiforma-változat áll: *vagy szegény, perifériás, diktatórikus kapitalizmus, vagy demokratikus közösségi rendszer.* Jóléti polgári demokrácia vagy köztulajdoni diktatúra itt többé nem történelmi

alternatíva. Egyfelől ugyanis bebizonyosodott, hogy az államszocialista forma az újjáépítést követően értelmét veszítette, hiszen csak erőltetett felhalmozáshoz nyújt keretet, nem képes a gazdaság intenzív fejlesztésére. Így Kelet-Európában ez a modell már történelmi anakronizmus. Ugyanakkor a mai restaurációs folyamat, amelynek az eleve torzult polgári demokratikus keretei is gyors ütemben szűkülnek (titkos alkuk, kliensi rendszer, médiacentralizáció, ideológiai korlátozottság, nacionalizmus és rasszizmus, félelemkeltés), a perifériás gazdasága miatt szükségképpen konzervatív vagy radikális diktatúrába kényszerül átváltani. Ugyanis itt még túl magasak az átlag életszintek és szociális elvárások a Periféria más térségeihez mérten, így itt még nincs remény a magas extraprofitra, tehát a nyugati termelő tőke máshova áramlik. A működőképes kapitalizmushoz elengedhetetlen „eredeti” tőkefelhalmozás (és kevesek kezében koncentráció), ezért a szűkös belső erőforrásokra kénytelen szorítkozni, ez pedig olyan további elnyomóródot jelent, ami csak hatalmi erőszakkal vezényelhető. Azonban a múlt rendszer előnyeit elvesztő és cserébe a restaurációval semmit nem nyerő tömegek nem várják meg életkörülményeik tőkecsalogató, „versenyképes” szintre süllyedését. Elvetik a kapitalizmust, és így *elkerülhetetlen a restauráció bukása*. A tőkés restauráció reménytelen, csak az összeomlás formája és időpontja kérdéses. Így elmondható, hogy Kelet-Európában a működőképes kapitalizmus (bármilyen formája) csak elméleti alternatíva, a restauráció is csak egy rövid politikai szakasz, amely arra szolgál, hogy a gyenge demokratikus köztulajdoni erők helyett elvégezze az államszocializmus eltakarítását, felmutatva a köztulajdonba adaptálható bizonyos tőkés elemeket. Történelmi szerepe ennyi, és nem több. Ezt követően léte itt ugyanolyan történelmi képtelenség, mint közvetlen elődjéé volt. Sorsa az, hogy átadja helyét egy demokratikus köztulajdoni rendszernek, amely az intenzív fejlődés fokára lépve történelmi szerepét elkezdheti betölteni. Azt tudniillik, hogy a felhalmozott átlagtőkés szintű termelőerőkkel köztulajdoni keretben nagyobb termelékenységet mutat fel, mint a kapitalista magántulajdon.

Látható, hogy akár az államszocializmus, akár a (működő) kapitalizmus kelet-európai „visszarendeződése” hegeli „rossz végtelen”-ként teljességgel abszurd. Itt, a rendelkezésre álló gazdasági bázison, *csakis a demokratikus közösségi társadalom biztosíthatja a gazdasági és kulturális felemelkedést*, a modernizációt, a felzárkózást, mégpedig a kapitalizmusban elképzelhetetlen természeti, szociális és humánus gondoskodás keretei közt.

A rendszerváltozások minőségében általában két szintet kell megkülönböztetnünk: első és kezdetlegesebb fázis a politikai rendszerváltás, ahol lényegében az államhatalom (és politikai, kulturális, ideológiai prioritások) változására szorítkozik a folyamat; a második, a társadalmi-gazdasági alapokat is magában foglaló változtatás, a társadalmi rendszerváltás. A rendszerváltás minőségi átalakulás, forradalmi mozgás: Forradalom, ha új történelmi formára irányul, Ellenforradalom, ha korábbi formát kíván visszaállítani. Ez utóbbi restauráció akkor, ha már megszilárdult, új társadalmi formációnak korábbi rendszerre való visszaváltására törekszik. Ez esetben, a történelmi tapasztalatok szerint (Bourbonok, Stuartok), csak a politikai felszín állítható vissza, a gazdasági-tulajdoni bázis lényegében nem, és ezért a politikai restauráció is szükségképpen bukásra van ítélve.

A kelet-európai tőkés restauráció még politikailag is felemás, egyes helyeken radikális, máshol felszínes, nem végigvitt. Azonban a gazdaságban a közösségi tulajdon alapvető bázisai – ha módosult formában is – fennmaradnak a jövő számára. A restauráció bukásával ezekre a köztulajdoni szervezetekre, kapcsolatokra, érdekekre és tömeges támogatottságra (és a köztulajdoni struktúrát kiegészítő tőkés és kisárutermelő szférára) épül fel a kibontakozás. Így, miként a mostani tőkés restauráció, az ezt követő köztulajdoni rendszerváltás sem lesz gyökeres társadalmi-gazdasági fordulat, mivel a

gazdasági alapok jó része köztulajdoni lényegét (még ha rejtetten is) megőrzi. Elsősorban politikai változás (politikai forradalom) lesz, és annak keretében kerül majd a gazdaság – főleg külső szerkezete – összhangba a meglévő termelőerőkkel (képességekkel, alkotó energiákkal), hogy a társadalmi felemelkedés valóban elindulhasson.

A társadalmi változásoknak – ismerve a történelmet – megvannak az általános törvényszerűségei, van egy általánosítható „forgatókönyve”. Kezdve azzal, hogy minden osztálytársadalom osztályok, osztálytöredékek, rétegek összessége, ahol a rendszer stabilitását azok többségének támogatása, illetve legalább elfogadása jelenti (és persze minden csoporton belül jelen van egy közéletibb, politizáló, az eseményeket befolyásoló egység, mint a társadalmi csoport érdekkifejezője, és egy passzív, az eseményeket elviselő rész). Konzolidált időszakokban a rendszert támogató csoportok ellenzéke kevésbé hallatja hangját, a rendszerellenes csoportok is látszólag lojálisak. Ez adja a rendszer legitimitációját. Ha azonban a váltás megéri, mind az ellenzék, mind az ellenség aktivizálódik, és általában egymással összefogva (mert külön-külön gyengék) buktatják meg a rendszert és az azt (adott formában) fenntartani kívánókat. Az eredmény pedig a további erőviszonyok függvénye: ha az ellenség gyenge, és a rendszert támogatókon belül az ellenzék erős, úgy a rendszer megújul – ez a REFORM –, amely persze elitváltást jelent, és maga sem mentes a traumától. Ha azonban az ellenzék gyenge, vagy átáll az ellenség oldalára (a restaurációk bázisa mindig ez), úgy az ellenség céljai válnak valóra, a rendszer megdől. A történelem azt bizonyítja, hogy az új társadalmi formák kialakulása többszöri kísérlet eredménye (mint a biológiában a mutáció – új fajok keletkezése), és ennek a folyamatnak természetes része a reform, vagy a restauráció is, mint a folyamat önmagán belüli, vagy önmagán kívüli ellentétébe való átcsapása, hogy végül az ellentét pozitívumaival gazdagodva térjen vissza – magasabb fokon – önmagába.

A jövőbeniségek megragadásának egyedüli útja a történelmi tapasztalatok, törvényszerűségek számbavétele. E téren pedig azt találjuk, hogy hasonlóan a gazdasági alapokhoz, a politikai szféra is a társadalmi rendszerek egymásra épülésének és egymás tagadásának ellentmondásában fejlődik. ^[1] A korábbi rendszerek kései fázisában itt is szükségszerűen kialakultak azok a formák, amelyeket az újabb rendszerek átvettek, adaptálva azokat saját tartalmukhoz. Így, ha a köztulajdon mai fázisának szükségszerű politikai formáit keressük, óhatatlanul vizsgálnunk kell a mai fejlett kapitalizmus azon eredményeit, amelyek összemberi eredmények abban az értelemben, hogy nem csupán, sőt elsősorban már nem a tőkének, hanem a demokratikus közösségi társadalomnak adekvátak. (Miként a korakapitalizmus is beépítette még saját tartalmába a hűbéri formákat, a rendiséget, a választási korlátokat stb.).

A fejlett polgári demokráciákban jogilag biztosított a politikai és szakmai-érdekvédelmi szervezkedés, a szólás, a vallás szabadsága, megtörtént az állam és az egyház szétválasztása, létrejöttek a nemzetiségi autonómiák (természetesen relatíve, gondoljunk csak az állam és az egyház perszonál-uniójára Angliában, a médiák tőkés bázisára, a nemzeti feszültségekre Belgiumban, Kanadában, a német neonácizmusra, az amerikai manipulációkra ^[2]). Kialakultak az államhatalom egymást kiegyensúlyozó és ellenőrző hatalmi ágai – a törvényhozás, a végrehajtás (kormány) és a bíróság intézményei; többkamarás parlamentek –, amelyek már nemcsak a pártstruktúrát, de a regionális, a nemzetiségi, sőt néhol a szociális szférákat is megjelenítik. Általános a választójog – bár a választóhatóságot az anyagiak befolyásolják. Általában sokpárti rendszerek működnek, de erős a tendencia a bipolaritás felé, hol a kormányzó-ellenzéki koalíciók, hol a tiszta kétpártiság formájában (USA).

E bipolaritásnak politikai és gazdasági okai vannak. A tőkés osztály pártjain keresztül nyer politikai formát, de egy párt esetén nem lenne képes optimalizálni hatalmát. Több pártot működtetve azonban az osztály uralja mozgalmait (nem pedig fordítva), és leválthatja azt a pártját, amely rosszul képviseli osztálya érdekeit. E tekintetben két párt elegendő, mert egyszerűsíti és átláthatóvá teszi az ellenőrzést; egy kevés, három már felesleges. A sokpártiság (egy osztályban) az elmaradottság jele. Az nem zavarja a képletet, ha az egyik pólus deklaráltan munkáspárti (Anglia, Svédország, Németország, Franciaország), mivel a gazdag kapitalizmusban a szocdem a tőkés rendszert elfogadja, sőt igyekszik „jobban működtetni”.

A bipolaritás gazdasági oka a kapitalizmus működési módjában gyökerezik. A tőkés piacgazdaság, a mind erőteljesebb tervszerűségi mozzanatok ellenére végső soron anarchikus maradt – az áruról utólag derül ki hasznossága. (A véletlen uralmából fakadó hatalmas veszteségeket a koncentráció részben csökkenti, magasabb szintre emelve pedig – világcégek, államok államcsoportok – nagyrészen a Perifériára hárítja.) A tőkének egyoldalról közvetlen érdeke a minél nagyobb profit, ez hajtja előre a vállalkozókedvet, ez ösztönöz a felhalmozásra, ez kényszerít a technológiai fejlesztésre. Ez a polgári liberalizmus, a vállalkozási szabadság elve. Ezt szolgálja a privatizáció, a bértstop, a szakszervezetek korlátozása, a szociális kiadások lefaragása. Csakhogy a tőkefelhalmozással bértömeg-hiány, kereslethiány lép fel, és túltermelési válság, csőd, munkanélküliség, szociális feszültség alakulhat ki. Ekkor lép színre a tőke közvetett, rendszerfenntartó érdeke. Szociális juttatásokkal, állami újraelosztással korlátozzák a profitot, növelik a bértömeget, mérsékelik a szociális feszültséget. Ebben van szerepe az államosításnak, a szakszervezeti megerősödésnek, a tőke intézményi ellenőrzésének. Ez a tőke demokratizmusa, a kapitalizmus stabilitásának elve. A csökkenő profitkilátások azonban csökkentik a vállalkozó kedvet, csökken a befektetés és a termelés, ezáltal pangás fenyeget és csőd, munkanélküliség, szociális feszültség állhat elő. Ekkor újra előretör a tőkés szabadság a demokrácia rovására, és kezdődik minden előlről. [3]

A tőke közvetlen érdekeit elsősorban a liberális és konzervatív (keresztény) pártok képviselik, pl. a Republikánusok az USA-ban, a német CDU, az angol konzervatívok. A kapitalizmus közvetett, stabilizáló érdekeit főként a polgári radikális pártok és a klasszikus Szocdem valósítja meg, pl. A Demokraták Amerikában, a Munkáspárt Angliában, a német SPD. A kispolgári pártok nem rendszeralkotó osztály megbízottai, ezért általában csak koalíciós partnerek, néha a „mérleg nyelve” a szerepük. A kapitalizmusban ők a középpártok, a konzervatív-liberális jobb és a demokrata-szocdem bal mellett.

A mai fejlett tőkés Centrumban (ahol történelmileg nincs napirenden a kapitalizmus meghaladása, mivel nemzetközi extraprofit biztosítja a társadalmi békéhez szükséges bérfedezetet) a korszerű baloldaliság a munkaerő értékének mind magasabb szintű ki-harcolása, elfogadva a bérmunkás létet. Ezért nincs ma még itt terepe a tőkés rendszer elutasításának, és az antifasiszta ellenálláson felnőtt francia és olasz kommunista párt is mostanában „zökken” vissza történelmi helyére: vagy szoedemmé válik, vagy marginalizálódik. Így a konszolidált gazdag tőkés rendszerek körében a kapitalizmus megbuktatására szerveződő mai erő a nem reális „szélső-bal”.

A Periférián azonban gyökeresen más a helyzet, és mivel nincs miből kiharcolni a magasabb bért, itt a szocdem a talaj nélküli, inadekvát. Ezen a területen a tőke tagadása, a közösségi társadalomért való harc a baloldaliság. A perifériás diktatúrákban azonban ez rendszerint illegalitásban, vagy súlyos diszkriminációs nyomás alatt folyik, hiszen ott még a rendszert támogató ellenzék is korlátozott.

Kelet-Európa mára kvázi tőkés Perifériává lett, a restaurációval a tőkekivonás

nagymértékben fokozódik. Miközben a Centrum áruit érték feletti, monopoláron értékesítik, és a Nyugatra irányuló exportot súlyos vámokkal, kontingensekkel korlátozzák, a kelet-európai valutákat elértéktelenítették, és ide lényegében korlátlanul áramlik a nyugati árufelesleg. Az itteni exportőrök költségszint alá kénytelenek szorítani áraikat, elértéktelenítve az otthoni munkaerő értékét, a hazai termelők kiszorulva saját honi piacaikról a nyugati versenytársak bedolgozóivá válnak. Ugyanakkor a restauráció ezekkel együtt sem, illetve éppen ezért nem képes konszolidálódni, egyre nőnek az ellentétek az átalakulásban vesztes passzív tömegek (és egyes aktív rétegek), valamint a restauráció végigvitelében, a „permanens forradalomban” érdekelt szűkülő csoportok között.

A kelet-európai osztályszerkezet korábbi államszocialista kettőssége is módosul. Ott a kiterjedt köztulajdoni osztály mellett a kispolgárság képviselte a magántulajdont. A konglomerátumszerű köztulajdoni osztály pedig mélyen tagolódott: az állami tulajdon túlsúlyának (e szektorban a dolgozók döntésekből való kívülrekedésének), a szövetkezeti és önkormányzati tulajdon állami alávetettségének következtében egy szűk vezérlő és egy szélesebb közvetítő réteg vált el a passzív, végrehajtó köztulajdonos tömegtől; természetesen jelen volt emellett a fizikai és szellemi, valamint az ipari és a mezőgazdasági, a városi és a falusi elkülönülés is. (A tőke és a feudális tulajdon csak osztálytöredék szinten maradt fenn.)

A politikai rendszerváltással megkezdődött a burzsoá osztály mesterséges kialakítása tehetősebb kispolgárokból, volt disszidensekből, egész gyárat „zsebrevágó” menedzserekből, hatalomba került „keresztény és zsidó úri középosztály”-ból. Ezzel párhuzamosan elindult az itteni tőkés osztály tagolódása is nemzeti és az idegen tőkét kiszolgáló burzsoáziára. A kispolgárság ténylegesen, de méginkább formálisan számottevően megnőtt, ugyanis a reménytelen kényszerkiszállalkozók többsége újra a bér munkás táborba fogja növelni.

A köztulajdonos osztályt átmenetileg szétzilálták ugyan: részben a nemzetközi és hazai ösztőke alá rendelték (állami szféra), illetve „magán” szövetkezővé tették, részben tőke nélküli „vállalkozóvá” kényszerítették, vagy munkánélküli felesleggé degradálták, de érdekazonossága fennmaradt.

A politikai fordulattal restaurálódott a kapitalista felépítmény, de a „parlamentáris többpárti” polgári demokrácia már születéskor a diktatúra felé fordult: több helyen korlátozzák a baloldalt, helyükben legálisan, vagy féllegálisan nacionalista, rasszista és fasisztoid pártok szerveződnek; teljhatalmat követelő Vezérek sürgetik a kapitalizmus gyors bevezetését, akár a jobboldali eufóriában megválasztott „lassú”, „konzervatív” parlamenttel szemben is. A hatalomhoz jutott restaurátorok természetesen továbbra is a nemzetközi monopolizációk receptjeit követik, és ennek fejében kapják a támogatást: hitelt, diplomáciai és propaganda háttérrel, szervezési segítséget. (Van tehát igazsága a „Nagy Magyar Útépítő”-nek, amikor nemzetközi „összeesküvésről” beszél, csak hogy ez a világkapitalizmus természetes szervezkedése, amely nem egyes nációk ellen, hanem a nemzetközi extraprofitját veszélyeztetők ellen, és nem más nációk mellett, hanem az ugyanezt biztosítók mellett áll ki, legyen az akár diktatúra is.)

A mai kelet-európai pártpaletta – a polgári fogalmak szerint – minden színárnyalat fellelhető, a fő erők azonban általában a restaurációt vezérlő jobboldali pártok, mozgalmak, támogatást kapva mind a kispolgárok egyes „kiéhezett” csoportjaitól, mind a volt nómenklatúra (párt, állami és gazdasági) elitjének „ügyesebb”, hatalomba beépült és „kevésbé ügyesebb”, még polgári előítéletekkel sújtott szocdem pártokban tömörült elemeitől. (A restaurációkban az elitek prostitúciója egyébként természetes történelmi szerep.) A restaurációt támogató itteni szocdem típusú pártok – polgári baloldalként – ideiglenesen még tömegeket is megnyerhetnek, azonban a

kapitalizmusból való kiábrándulással fokozatosan a perifériára szorulnak, mivel itt nincs miből a több bért kiharcolni, a diktatúrát pedig még a rózsaszín is zavarja. Ugyanakkor e pártok többsége, reményeiben megcsalatra és újabb fordulatot véve, ugyanolyan lelkesen részt vesz majd a restauráció megbuktatásában, mint annak létrehozásában. Ez még a jobboldali pártokban működő volt elit jórésze is vonatkozik.

A kriptó és ál-baloldallal szemben a *restauráció bukásának előkészítése* a kapitalizmust elutasító és a tömegek szemében *hiteles, valódi baloldali pártokra vár*, amelyek szükségképpen jönnek létre a restauráció kudarcának társadalmi tudatosulásával. Számukra a szavahihetőség alapvető szempont a társadalom többségének megnyerésében. Ugyanis egy hatalomban nem levő pártnak a szuverén mozgásteret a saját szervezete. Elsőként itt valósíthatja meg azt, amit a társadalomnak kínál. Kelet-Európában ma az adekvát baloldal a közösségi társadalmat, a kooperatista demokráciát célozza meg. Ahol nem manipulálható a szervezet a tisztségviselők érdekében, és a vezetés nem sajátíthatja ki a többségi akaratot; ahol a hamis egység nevében nem a türelmetlenség, a leszámolás uralkodik a bírálattal és az alternatív gondolkodással szemben, és a kisebbségi vélemény is elfogadott, megbecsült; ahol minden választott, vagy delegált vezető rendszeresen beszámoltatott, bármikor visszahívható, és kötött mandátummal korlátozott a tisztségviselő ideje. (És a működés során meg is valósulnak ezek az elvek!)

Mindezt pedig csak a kollektív vezetés és az alulról építkező, alulról ellenőrzött szervező elv garantálja, amely a baloldalnak éppúgy társadalmi célja, mint szervezeti feladata. Ennek hiányában a legszebb program is írott maíaszt marad, mert ki hinné el egy bürokratikus hierarchizált, kirekesztő pártról, hogy a társadalomra is nem ezt a szervezeti formát erőltetné rá hatalomra jutva. Kelet-Európában ma a tőkét elutasító, demokratikus baloldal az egyedül adekvát. A szervezetében és céljaiban diktatórikus „szélsőbal” itt éppúgy történelmietlen, irreális, mint a szocdem.

A restauráció (nagyon valószínűsíthető és remélhető békés) bukását csak a bürokratáktól és karrieristáktól, a vezetői diktatúrától és az alattvalói alázattól (és ezek képviselőitől) megszabadult baloldal (egy országban is több párt) vezeti majd, az elégedetlen kispolgárok pártjaival összefogva (bal-közép koalíció) és a tőke nemzeti, progresszív erőitől is támogatva. A tőkés restauráció megdöntése Kelet-Európában nem kisebbségi puccs eredménye lesz. A restaurátorokat az általános népi elégedetlenségre épülő humánus forradalom fogja elsöpörni, hogy hozzáfogjon a társadalom túlnyomó többsége által támogatott új rendszer megalkotásához.

A kapitalista próbálkozást felváltó *új társadalom* a tőkés és kisárutermelést is versenypartnerként elfogadó, *többségében közösségi* (állami, szövetkezeti és önkormányzati) *tulajdonon alapul*. Ennek megfelelően a (belsőleg tagolt) többségi köztulajdonosi osztály, a vele nagyobb érdekazonosságban levő kispolgári, valamint a kisebb érdekazonosságban levő nemzeti tőkés osztály alkotják majd az osztályszerkezet fő vázát. A pártstruktúra is egyrészt erre épül majd, másrészt a demokratikus köztulajdoni vegyesgazdaság határozza meg.

Ugyanis az államigazgatási tulajdon integrátori szerepben, de piaci formákban látja el a társadalmi szükségleteknek megfelelő szabályozást, ezért a köztulajdonon belül egy sajátos érdek-kölcsönhatás jelentkezik: egyfelől centralizáló és felhalmozást erőltető érdeket képvisel az állami tulajdon, vele szemben pedig a szövetkezetek és az önkormányzatok a decentralizáltabb erőforrás-elosztásban érdekeltek. Így a demokratikus köztulajdoni gazdaságban is egy ellentétekbe átmenő mozgás jelentkezik: a centralizáltabb szabályozással, erőforrás-elvonással és újraelosztással hosszabb távra kijelölődnek a stratégiai irányok és arányok, amelyekre nagy biztonsággal épülhetnek

rá az integrált gazdasági egységek. A beruházási koncentrációval nagyleptékű új bázisok keletkezhetnek, egyúttal az elosztásbani aránytalanságok is mérsékelhetők. Idővel azonban a kijelölt irányok hibái és a korlátozott mozgáslehetőség miatt gazdasági veszteségek állhatnak elő, érdektelenséggel párosulva a mikroszférában. Mindezek kikényszerítik a decentralizáltabb, kevesebb kötöttséget jelentő, kevesebb központi elvonást és újraelosztást tartalmazó működési elvet, hogy az egyes gazdasági egységek szabadabban, érdekeltebben vállalkozzanak. Egy idő után viszont a hosszabb távú „fogódzók” hiánya párhuzamossági veszteségforrásokat éleszt fel, aránytalanságok állnak elő a termelésben és fogyasztásban, ezért időszerűvé válik újra a koncentráltabb mechanizmus-változat. És így tovább, ilyen ingamozgással kerülgetve a társadalmi optimumot. Erre a gazdasági-működési módra épülve és a köztulajdonos osztály politikai felépítménye feletti ellenőrzési funkcióját is ellátva többpártrendszerű váltógazdaság jelzi majd a közösségi társadalmat. Itt a „váltótársak”: vagy két köztulajdoni párt (ideális esetben), vagy köztulajdoni pártkoalíciók, esetenként a kispolgári, illetve tőkés pártokat is bevonva. Természetesen a köztulajdoni pártok, a társadalom többségét képviselve, lesznek a meghatározók.

A köztulajdon államhatalmi rendszerét a kiegyensúlyozott hatalmi ágak, a törvényhozó-ellenőrző, a végrehajtó-kormányzó, valamint az alkotmányértelmező-bíráskodó oldalak alkotják. Az eltérő sajátosságoknak megfelelően a többkamarás országgyűlésben a (állandóan működő) pártképviselők kamaráját és a (egy- vagy kétszintű, kollektív felelősségű) végrehajtó szervezetet választások útján hozzák létre, a felelős ellenzék és a kölcsönös együttműködés komplementer elve alapján. Vagyis a törvényhozás ellenőrzési funkciója és a végrehajtás szerepe a bipolaritásnak megfelelően a két ellentétes párt(koalíció)nak jut, a választási eredményektől függő több, vagy kevesebb döntési jogkörrel, így kizáródik, hogy mind a törvényhozói, mind a végrehajtói hatalom egy párt(koalíció) kezében koncentrálódjon. Emellett az időközönként ülésező nemzeti, regionális és társadalmi kamarák (felső ház), amelyek kötött mandátumú küldöttekből állnak a társadalom minden metszetét képviselve (szakszervezetek, érdekvédelmi mozgalmak, különféle társaságok), átfogó ellenőrzést látnak el a törvényhozás és a végrehajtás felett, döntő szerepet vállalva a legfontosabb társadalmi kérdésekben. Ugyanakkor az egész rendszer a képviselők és tisztségviselők választói előtti rendszeres beszámolási kötelességén, a bármikori visszahívhatóságán, illetve ennek jól működő intézményi technikáján alapul. Hiszen a demokratikus *Közösségi társadalom*, annak minden szabadságelvét megtartva úgy haladja meg a polgári demokráciát, hogy *a politikai demokrácia mellé teszi a gazdasági és kulturális demokráciát is, a népképviselést pedig a közvetlen, részvételi demokráciával egészíti ki*. Ezáltal egyrészt a nép többségét (rész-) tulajdonossá emeli – örökre megszüntetve a munkanélküliséget és a szociális létbizonytalanságot (a termelékenység köztulajdoni emelésével) –, másrészt a nép közvetlen akaratának rendeli alá az államot – hatékonyabbá, ellenőrizhetőbbé és olcsóbbá téve azt. Mindezekben a múlt és a jövő korszerű kompromisszuma is kifejeződik a tőkés társadalom minden államszervezési, osztályérdekeltségi eredményét elvető államszocialista modellel szemben.

Végezetül ki kell térni a kelet-európai térség átfogó politikai összefüggéseire. Az történelmileg törvényszerű, hogy mivel az itteni kisebb-nagyobb országok egymásra utaltak, sorsukban közös a múlt és a jelen, így a jövőjük is összekapcsolódik. Ahogy a restaurációk láncreakcióként terjedtek e régióban, ugyanígy, egymásra hatva megy majd végbe a restauráció bukása és az új közösségi társadalmak kiépülése. A hiteles bal és közép politikai erők nemzetközi szövetségeit itt a restaurációs folyamat látható kifulladásra rövidesen kikényszeríti, hogy majd ezek a mozgalmak egymást támogatva sikeresen vezényeljék le a rendszerváltást. Az „ünnepe” utáni időszakban a

szükségképpen kialakuló Demokratikus Gazdasági Közösség mellett, arra épülve jön létre majd a *kelet-európai társadalmak* különféle kombinációkban összefogott társulása, illetve konfederációja – politikai, kulturális, tudományos és védelmi szövetsége. E térségben a szabad országok önkéntes társulásukkal így fogják meghatározni önnön sorsukat (az Adriától a Csendes-óceánig), és ezáltal az egész világ további jövőjét is.

Kelet-Európa nem jog házicselédnek a TÖKÉS EURÓPÁBA menetelni, hanem saját fejlődését biztosító és magateremtette ÚJ VILÁG felé indul.

Budapest, 1993. március

JEGYZETEK

[1] Tőkei Ferenc: *A társadalmi formák elméletéhez*, Bp. 1968. 178. old. [\[vissza\]](#)

[2] [2] John Lukacs: *Az Egyesült Államok 20. századi története*, Bp. 1988. 340. old. [\[vissza\]](#)

[3] Mindezek részletes taglalását lásd: Erdős Péter: *Adalékok...* Bp. 1974. és *Bér, Profit, Adóztatás*, Bp. 1976. c. Munkáiban. [\[vissza\]](#)

Készült 500 példányban

**Ez a
458
példány**

**ISBN 963 450 410 8
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

**930566 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető Nagy Lajos igazgató**

**Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat
Megvásárolható az V. Honvéd utca 5., V. Mérleg utca 6.,
VI. Andrásy út 45., VII. Rákóczi út 14-16., XIII. Szent István körút 26.,**

XIII. Váci út 19. szám alatti budapesti könyvesboltokban.
